

R
E
P
L
I
Q
U
E

KULTUR

.

KRITIK

.

OPINION

.

LITTERATUR

.

ANMELDELSER

Replique, 1. årgang 2011

Redaktion: Rasmus Pedersen (ansvh.), Christian H. Skov, Anders Orris.

Skriftet er sat med Book antiqua, Myriad pro

Udgives af forlaget Munch & Lorenzen

www.critique.ksaa.dk/replique

ISSN: 2245-0165

© Munch & Lorenzen

REPLIQUE: 1. ÅRGANG

FORORD	3
KULTUR OG KVANTER ved Loránd-Levente Pálfi	5
DEN AMORALSKE LIBERALISME ved Christian H. Skov	25
PRÆST ELLER RØVER? ved Peter Nørgaard	31
TRADITIONENS HISTORIE ved Rasmus Pedersen	37
MIT RIGE FOR EN HEST! ved Jens Wendel-Hansen	43
TUSIND ÅR, DER BLEV VÆK ved Christian H. Skov	47

Forord

KULTUR OG KAMP

Siden systemskiftet, som den borgerlige valgsejr i 2001 er blevet betegnet, har Danmark været midt i en kulturkamp, i hvert fald hvis man skal tro begge sider af det politiske spektrum. Men det er symptomatisk for den såkaldte kulturkamp, at den ikke har været effektiv netop på kulturens område; om noget synes det, at billedet af en kulturel overklasse, der definerer sig i skarp modsætning til den brede befolkning står tydeligere end nogensinde. Kulturkampen har ikke så meget være et forsøg på at forandre dette billede af en venstreorienteret kulturel overklasse som et forsøg på at gøre denne kulturelle overklassens synspunkter og analytiske tilgange illegitime; man ville ikke komme med et borgerligt alternativ til smagsdommerne, men snarere fortrænge smagsdommerne fra den offentlige debat. Kulturkampen har på sin vis sejret ad helvede til; man har så at sige vundet kampen, men tabt kulturen.

Det er ellers ikke, fordi der har manglet borgerlige samfundsdebattører siden 2001; forskellige fremtrædende skribenter som Kasper Støvring, Katrine Winkel-Holm og Ralf Pittelkow for nu at nævne et tilfældigt udvalg har udgivet utallige bøger, optrådt i diverse medier, skrevet kronikker, artikler og blogindlæg en masse – de borgerlige synspunkter har domineret samfundsdebatten, men tilsyneladende ikke haft nogen effekt på den kulturelle elite, kulturkampen blev indledt mod.

Udgangspunktet for nærværende tidsskrift er, at kultur har betydning. Hvis kulturkampens frontkæmpere har troet på muligheden for at vinde kampen uden at

tale om kultur, har de taget fejl. Et af formålene med tidsskriftet *Replique* vil være at bidrage med et mere positivt svar på spørgsmålet om, hvordan vi forstår kultur. To af hinanden afhængige opfattelser har domineret debatten og forståelsen af kultur de sidste 10 år: For det første, at kultur må forstås bredere og at skellet mellem høj og lav er kunstigt. Hvad enten det er landets universiteter eller medierne, er der hos begge en tendens til helt at have afskaffet den kvalitetsvurdering, der implicit ligger i skellet mellem høj- og lavkultur – fra Händel til hip-hop, som sloganet for musikvidenskab ved Aarhus Universitet lyder. Det hænger snævert sammen med den anden grundlæggende opfattelse af kultur: At kulturelle produkter først og fremmest er socioøkonomiske produkter; det, man traditionelt har forstået som værker med selvstændig værdi, er i den kulturelle analyse blevet forstået som et udtryk for politiske eller sociale problemstillinger. Man vurderer ganske enkelt det kulturelle produkt på nogle andre parametre end det kunstneriske, i højere grad som produkt end kultur.

Til disse grundlæggende opfattelser er der en alternativ position. Denne position holder på, at kultur i sig selv har værdi, men at al kultur ikke er af samme værdi. At det er muligt og nødvendigt at skelne mellem de store værker og personligheder, der afgørende præger vores selvforståelse, og det lette og overfladiske, der vil blive glemt; samt at kulturen er for vigtig til at blive overladt til politisk ensidighed. Det er denne position, tidsskriftet *Replique* vil forsøge at indtage. Den kultur, vi lever i, kan ikke

skabes eller genskabes i nuet af den ideologiske kulturforståelse, der altid lader det politiske gå forud for analysen og dermed tilsidesætter værket. Netop fordi kulturen er det fælles, historiske grundlag, vi altid-allerede står på, er skellet mellem det høje og det lave vigtigt, fordi det lader os forstå *hvad der er* modsat den ideologiske kritiks *hvad der burde være*.

Som navnet antyder, er *Replique* tænkt som et tidsskrift med plads til debat. Formen som nettidsskrift er netop valgt som forsøg på at tage det bedste fra to verdener; tidsskriftets mulighed for dybdegående artikler kombineret med internettets mulighed for en mere løbende og livlig debat end det trykte tidsskrift. Tidsskriftets artikler og anmeldelser vil være friere og essayistiske; et andet formål er at levere artikler om kultur fri for teoretisk jargon. Overordnet sigter vi mod at levere artikler, der åbner for debat uden at gå på kompromis med grundighed og niveau.

Konkret vil artiklerne spænde vidt; der vil både være anmeldelser af ny debatlitteratur og film samtidig med essays og artikler om klassiske værker og kunstnere; artiklerne vil omfatte både samfunds- og kulturdebatten. Perspektivet er dog fælles: At tilbyde en alternativ opfattelse af kultur og levende mulighed for debat.

Artiklerne vil udkomme månedligt, startende med sprogforskeren Loránd-Levente Pálfi's anmeldelse af UNIVERS-serien. God fornøjelse.

Kultur og kvanter

Anmeldelse: UNIVERS – en bogserie fra Aarhus Universitetsforlag til dem, der interesserer sig for viden, videnskab og virkelighed.

Af *Loránd-Levente Pálfi*

PROLOG

I 1508 var den lærde humanist Erasmus af Rotterdam (1469–1536) i Venedig i færd med at skrive *Adagia*; den angiveligt første større ordbog i eftermiddelalderlige Europa over den antikke verdens talemåder, ord-sprog og bevingede ord. Til det formål indsamlede han manuskripter fra forskellige steder, bl.a. Ungarn og Polen. Et sådant arbejde var dengang vanskeligt. Der fandtes ingen onlinekataloger til hurtig og præcis lokalisering (eller overhovedet en lokalisering) af dokumenter på regionalt, nationalt eller internationalt plan for ikke at tale om, at der heller ikke fandtes noget nationalt eller internationalt samarbejde biblioteker og andre dokumentsamlinger imellem med henblik på udlån osv. Man var ofte prisgivet den enkelte ejers – det være en rigmands, en klostres mv. – lune, medmindre man var velhavende eller på anden vis havde en magtfuld position. Således kunne det ske, at en nordeuropæisk ejer af det meget sjældne byzantinske opslagsværk *Suda*, adspurgt af Erasmus om ikke også han ville låne materialet ud, nægtede. Begrundelsen lød således: Alt bliver jo i disse tider til allemandseje, også det, som tidligere har været forbeholdt den lærde stand til eget brug og i sikkerhed fra offentlig afbenyttelse! (jf. Considine 2008). I vor tid er forholdene anderledes. Viden, videnskab og vidensformidling er (i hvert fald i Vesten) på dagsordenen i langt hø-

jere grad end nogensinde før. Bogserien UNIVERS er et barn af vor tid – dog ikke det første¹ – og den bærer tydeligt vidnesbyrd om informationsamfundet. Foreløbigt er der i serien udkommet de følgende 11 bind:

Erkendelse : grundlag og gyldighed
(af David Favrholt, 2008)

Evolution : den forudsigelige vilkårlighed
(af Freddy Bugge Christiansen & Tom Fenchel, 2009)

Kultur : det fleksible fællesskab
(af Kirsten Hastrup, 2007)

Kvantemekanik : atomernes vilde verden
(af Klaus Mølmer, 2010)

Mennesket : den genetiske arv
(af Peter K.A. Jensen, 2006)

Psyken : mellem synapser og samfund
(af Svend Brinkmann, 2009)

Religion : i psyke og samfund
(af Jesper Sørensen & Olav Hammer, 2010)

Skønhed : en engel gik forbi
(af Dorthe Jørgensen, 2008)

Sproget : hverdagens mirakel
(af Hans Arndt, 2009)

Tid : den relative virkelighed
(af Ulrik Uggerhøj, 2006)

Universet : fra superstrengte til stjerner
(af Steen Hannestad, 2008)

¹ Forlaget Berlingske udgav en meget omfattende populærvidenskabelig bogserie med serietitlen BERLINGSKE BIBLIOTEK i (i hvert fald) 1950'erne, 60'erne og 70'erne.

Som det udtrykkeligt fremgår af forlagets hjemmeside er der mange flere titler på vej. I snit fylder de hidtil udkomne bind 219 sider, tilsammen 2.405 sider. Det foreløbigt tyndeste bind (*Psyken*) er på 170, det tykkeste på 299 sider (*Sproget*). Indtil videre er bindene ikke nummererede (fx i kolofonen) med undtagelse af *Religion* og *Kvantemekanik*, som til gengæld begge bærer samme nummer ("Univers, 10"); hvorvidt den manglende nummerering er en fejl eller et bevidst valg fra forlagets side er uvist, den dobbelte angivelse af "Univers, 10" kan derimod næppe være andet end en fejl. Når jeg nævner disse forhold, er det ikke for at være pedantisk: bibliografisk akkuratessse er noget, som også informationsproducenten (*in casu* forlaget) skal bekymre sig om, ikke kun informationsforvalteren (bibliotekaren) og informationsforbrugeren. Bibliografisk akkuratessse kan have en betydning for et givet dokument eller en given dokumentseries korrekte katalogisering i bibliografiske systemer, hvilket på sin side kan have betydning for det pågældende dokument eller den pågældende dokumentseries søgbarhed.

Da UNIVERS-serien efterhånden har eksisteret i henved 10 år, giver det god mening at samle op på og henvise til den vigtigste kritik²: Til det formål er samtlige akademiske anmeldelser blevet gennemlæst – også for at henvise til yderligere læsning

² Avisanmelderiet ses der bort fra, ligesom anmeldelsen af *Skønhed*-bindet i studentertidsskriftet *Semikolon* (årg. 6, nr. 13, 2006, s. 125–128), anmeldelsen af *Erkendelse*-bindet i studentertidsskriftet *Refleks* (nr. 42, 2008, s. 121–128) samt de to omtaler i magasinet *Bogmarkedet* (årg. 149, nr. 27) heller ikke tages i betragtning.

og dermed kompensere for at ikke samtlige bind ydes retfærdighed her. Det drejer sig om i alt 23 akademiske anmeldelser. Antallet er ikke nødvendigvis det samlede antal, men det officielt kendte (Dansk Anmeldelsesindeks på www.bibliotek.dk). Det er sandsynligt, at der findes anmeldelser af nogle UNIVERS-bind i internationale, engelsksprogede tidsskrifter eller – især – i nordiske tidsskrifter udgivet i fx Norge eller Sverige, men udenlandske anmeldelser registreres typisk ikke i Dansk Anmeldelsesindeks. Det var et tilfælde, at jeg opdagede Bjerring Christiansen (2006), som af uforklarlige grunde heller ikke er blevet registreret i Dansk Anmeldelsesindeks. Læseren skal desuden være opmærksom på, at der i nærværende tekst gennemgående henvises til de nyeste optryk af de forskellige UNIVERS-bøger, at de omtalte anmeldelser i reglen gælder 1. udgave, 1. oplag, men at indholdet i de forskellige oplag/udgaver er det samme.

I det følgende omtales de enkelte bind i alfabetisk rækkefølge i forhold til deres titel. Nogle omtales mere udførligt end andre. Andet er ikke muligt på den her givne plads. Desuden ville det fordre ualmindelig lærdom hos mig som anmelder, dersom alle bindene skulle behandles lige grundigt.

FILOSOFI TIL AT FORSTÅ

Erkendelse : grundlag og gyldighed (2008) er skrevet af David Favrhøldt (f. 1931), som har været professor i filosofi ved Odense Universitet (Syddansk Universitet) i tidsrummet 1966–2001. Favrhøldt er ikke alene en fremtrædende forsker og en af de fremmeste intellektuelle i Danmark, han er også en usædvanlig dygtig formidler (i modsætning til nogle af de andre forfattere i

UNIVERS-serien, som vi skal se i det følgende). Favrholdt kan – og gør det også i den her omtalte bog – forklare matematik, fysik og kvantemekanik på en måde, så alle kan forstå det. Hertil kommer, at manden er bredt dannet. At han ikke bor i et elfenbenstårn kommer til udtryk i den nævnte eminente formidlerlevne, som han lægger for dagen, og den undertiden lidenskabelige for ikke at sige fyrige måde at formulere sig på, jf. fx “Quines uhyrlige påstande” (s. 160) og “en sådan gang amatørfilosofi” (s. 161) – dejligt konkret og behagelig nede-på-jorden-læsning, som man almindeligvis ikke finder fra en emeriteret professors hånd. Indholdsbeskrivelsen hos Cramer Andersen (2008: 31) er så rammen- de og fyldestgørende, at jeg gengiver den i sin fulde længde her:

I “Erkendelse” leverer David Favrholdt et frontalangreb på tendensen til at mistro enhver form for sikker viden – f.eks. som den sker indenfor kulturrelativismen, socialkonstruktivismen og skepticismen. Vi får en gennemgang af hovedstrømningerne i moderne videnskabs-teori og erkendelsens historie fra oldtiden til i dag. Forestillingen om en særlig form for religiøs erkendelse gennemlyses og tilbagevises, ligesom forskellige former for overtro får en overhaling. En meget oplysende og interessant bog, der også bør kunne læses af f.eks. gymnasieelever.

En mikroskopisk skønhedsplet i bogen, som ikke forbigår sprogpædagogens opmærksomhed, er den (efter min mening) irriterende, tydeligvis bevidste brug af bindestreger i visse sammensætninger (om brugen er grammatisk forkert kan diskuteres); fx “mønster-problemer” (s. 179). Jeg

ved ikke, om Favrholdt bruger disse bindestreger, fordi han tror, de givne ord af den grund bliver lettere at læse, eller fordi han synes, teksten fremstår flottere. Under alle omstændigheder er det efter min mening en uskik og hører ikke hjemme i dansk retskrivning. Bindestreksbrug på dansk bør – selvsagt foruden linjeskift – forbeholdes sammensætninger med proprier (“Holbergordbog”), negationer som “ikke-fagfolk”, forkortelser som “id-kort” og “tv-skærm” foruden enkelte andre tilfælde, som af pladsmæssige hensyn ikke skal opsummeres her. Jeg er klar over, at *Retskrivningsordbogens* (3. udg., 4. opl., 2005) § 57 tillader en sådan bindestreksbrug, men en mand af Favrholdts format burde vide, at *Retskrivningsordbogen* ikke altid har ret (fx er det, der oplyses i § 57, stk. 9, nemlig at bindestreg må bruges i betydningen ‘fra ... til’, forkert – det er *tilminus*, på engelsk kaldet *en-dash*, der skal bruges til dét formål).

Favrholdts bog er efter min mening ikke alene den ene af de to bedste i UNIVERS-serien (den anden er Brinkmanns *Psyken*), men også en af de bedste bøger i Danmark det seneste årti. En anke skal dog gælde kapitlet ‘Overtro’ (s. 185–191). Det står ikke mål med de øvrige kapitler, men overrasker tværtimod ved sin fordomsfuldhed, overfladiskhed og uvidenskabelighed. Man kan næppe være uenig med Favrholdt i, at det er højst foruroligende, at over halvdelen af USA’s befolkning ikke tror på evolutionsteorien (*Erkendelse*, s. 203). Følgende er imidlertid ikke rigtigt:

Mange tror, at professionelle videnskabsmænd og -kvinder afviser de forskellige former for overtro ud fra en snæversynet, dogmatisk holdning i stedet for at

interessere sig for dem, tage dem alvorligt og undersøge dem. Men sådan forholder det sig ikke. Man har om og om igen undersøgt alle former for overtro med en åben og tolerant holdning. Desværre – eller heldigvis – er der intet, der holder. I 1882 stiftede man i England *The Society for Psychical Research*, [...]. Og man har ikke fundet et eneste holdbart bevis for, at der er forekommet noget overnaturligt[...] bortset fra at man har afsløret svindlere som f.eks. Uri Geller [...].

Med disse ord mener Favrhøldt tilsyneladende at have ydet al okkultisme, mysticisme osv. tilstrækkelig retfærdighed og opmærksomhed. Har man bare en smule indsigt i disse emner, ved man nærmest ikke, hvor man skal tage fat for at gribe sagen mest hensigtsmæssigt an. "Udlændingspørgsmålet splitter bekendtskaber, splitter venskaber, splitter familier ad", skriver historikeren Morten Uhrskov Jensen (2008: 10), noget lignende – omend forbundet med mindre drama og mere latterliggørelse – gør sig gældende i forbindelse med overtro, okkultisme, det paranormale eller, som det burde kaldes, *det endnu ikke forklarede (the not-yet-explained)*. Man kan næsten ikke udtale sig kritisk om dansk udlændingepolitik uden straks at blive anklaget for racisme eller det, der er værre. På lignende måde forholder det sig med det paranormale: Man kan meget let komme til at blive sat i en bås, man ikke ønsker at være i, og som man kun meget vanskeligt kan komme ud af igen efterfølgende. Det er rigtigt, at der findes et hav af charlataner, klamphuggere og dilettanter foruden en masse fjolser og sindsforvirrede mennesker, der på en eller anden måde er tiltrukket af det paranormale, dyrker det

okkulte osv., men faktum er, at der også findes en række internationale, akademiske tidsskrifter om disse emner, fx *Journal of Parapsychology*, *Australian Journal of Parapsychology* og *Journal of the Society for Psychical Research*, ligesom der verden over findes en række seriøse forskere, som arbejder med det paranormale (og opnår resultater); fx Dean Radin – af uddannelse elektroingeniør med en ph.d.-grad i psykologi – fra Institute of Noetic Sciences (IONS) i Californien, se fx Radin (1997), Jacques Vallée (astrofysiker med en doktorgrad i informatik), som bl.a. i det amerikanske forsvarsministeriums og den franske regerings regi (bl.a. inden for GEPAN, som senere blev omdøbt til SEPRA og i dag hedder GEIPAN (Groupe d'Études et d'Informations sur les Phénomènes Aérospatiaux Non-identifiés)) har ydet mange videnskabelige, meget betydelige bidrag til den seriøse ufologi (som i øvrigt ikke har noget med rumvæsener at gøre), dr.med. John C. Lilly, som i 1960'erne og 70'erne udførte nogle banebrydende, videnskabelige biofysiske og neuroanatomiske forsøg med henblik på kortlægning og påvisning af visse psykiske fænomener og med stort omhu dokumenterede disse i bl.a. *Cyklonens centrum* (Lilly 1975). Fra Danmark kan nævnes medicineren Preben Plum (1906–2002), som var professor i pædiatri i tidsrummet 1943–1976, men som også viede en stor del af sit liv til udforskningen af det paranormale (se bl.a. Plum 2002). Alle disse personer – foruden en lang række andre, som af pladshensyn ikke nævnes her – har udgivet bøger, som lever op til ikke alene de krav, der almindeligvis stilles til videnskabeligt arbejde, men også til dem, som netop Favrhøldt stiller til sligt. En undtagelse er Plums bog *Mystik, mirakler og viden-*

skab (2002), som er en populærvidenskabelig og ikke en videnskabelig fremstilling *sensu strictu*. Der er ingen grund til at gøre sig lystig over eksempelvis telepati (*Erkendelse*, s. 189); telepati er teoretisk bevisligt muligt, som den japansk-amerikanske professor for teoretisk fysik ved City University of New York, Michio Kaku (f. 1947), nyligt har redegjort for (Kaku 2009: 102–123). Det samme gælder tidsrejser (*Erkendelse*, s. 190): de er teoretisk mulige, som dels Kaku (2009: 276–290), dels den danske fysiker Ulrik Uggerhøj (2006: 123–154) har redegjort for – i hvert fald rejser frem i tiden, men muligvis omend langt mindre sandsynligt også rejser tilbage i tiden.

GENETISK KORREKTUR?

Evolution : den forudsigelige vilkårlighed (2009) er skrevet af Freddy Bugge Christiansen, professor i populationsbiologi på Aarhus Universitet, og Tom Fenchel, professor i marinbiologi på Københavns Universitet. Bogen er sikkert ganske god – når det nu er to så højt kvalificerede herrer, der står bag – hvis man ellers forstår den. Dels er størstedelen af teksten skrevet i et tungt sprog, dels er der for mange indforståede, utilstrækkeligt udredte formuleringer, hvorfor bogen efter min opfattelse er alt for svær at læse for lægmand uden en god del for-kundskaber udi genetik, evolutionsbiologi mv. I det følgende giver jeg et eksempel på hhv. [1] tungt sprog og [2] indforstået formulering:

[1] *Tre stykker af DNA-sekvensen af menneskets gen for betakomponenten af hæmoglobin viser variationen omkring genets begyndelse. Læserammen begynder med ATG, som koder for aminosyren metionin, [...]. Otte aminosyrer kodes af fire kodoner, fx specificeres a-*

*minosyren valin til venstre for den blå histidin af alle kodoner, som begynder med GT. Den nederste sekoens er seglcelleallellen [sic!] S, som har en mutation i syvende kodon vist med rødt. Den første aminosyre er fjernet i det aktive protein, og begyndelsen af dets sekoens er vist med sorte forkortelser af aminosyrernes navne. Seglcelle-proteinet har aminosyren valin i stedet for glutaminsyre i sjette position.*³ [*Evolution*, s. 110]

[2] Den umiddelbare kopiering af DNA indfører omkring én fejl per 100.000 baser. Det kan lyde som et højt niveau af sikkerhed, men med milliarder af baser i genomet kan det blive til mange fejl. En umiddelbar korrekturlæsning af DNA'et bringer fejlene ned til én ud af en milliard baser, hvilket er en helt utrolig præcision. [ibid. s. 99]

Med “kopiering af DNA” (eks. [2]) menes vel noget i forbindelse med den genetiske arv til afkomspopulationen, men hvad der menes med “korrekturlæsning af DNA” er højst uklart. Selvom man som læg læser har en fornemmelse af, at “korrekturlæsning” i denne sammenhæng nok skal forstås i overført betydning, er det ikke klart, hvad der er tale om. Selv sætninger uden brug af fremmedord og/eller nævneværdigt meget fagsprog, er ofte svært forståelige, jf.:

En version af et gen, som i visse situationer, udløser risikofyldt adfærd hos dets bærer, vil kunne øges i hyppighed, hvis

³ Kursiveringen er forfatterens og skyldes, at det drejer sig om en billedtekst. At illustrationen ikke er indsat her turde ikke gøre nogen forskel mht. (ikke-)forståeligheden, da den (om muligt) er endnu mindre forståelig.

bærerens handling resulterer i et tilstrækkeligt forøget antal afkom for bærerens slægtninge. Fænomenet kaldes *slægtskabsselektion*. [Evolution, s. 149]

Det er forunderligt, at Dahlgaard (2010) ikke omtaler disse forhold overhovedet. Et i sammenligning med den tunge stil mikroskopisk irritationsmoment – men stadig et irritationsmoment – er, at forfatterne af ukendte årsager insisterer på gennemgående at skrive “alleller” (ubestemt flertalsform af “allel”), selvom denne genetisk centrale term på dansk i den nævnte bøjningsform staves “alleler” – jf. H. Bergenholtz m.fl.s *DanskOrdbogen* (1999) samt U. Kaufmann og H. Bergenholtz’ *Genteknologisk ordbog* (1992); heller ikke en Google-søgning (30. maj, 2011) har kunnet godtgøre, at den forkert stavede form med to l-bogstaver i enden skulle være mere udbredt end den korrekt stavede, da sidstnævnte forekommer mere end dobbelt så mange gange som førstnævnte. Også P.K.A. Jensen, som har skrevet *Mennesket* (2006) i UNIVERS-serien (se længere fremme), bruger flertalsformen med kun ét l-bogstav.

Appel til lægfolk

Kritisabelt er desuden bogens prioritering af emner. Et eksempel: Som lægmand ville jeg hellere have erfaret mere om indavl blandt mennesker og konsekvenserne deraf end om fx mitose, meiose, ribosomer og tRNA-molekyler, som jeg alligevel ikke forstår noget af (jf. om sproget og indforståetheden ovenfor). Det eneste, man kan læse om indavl, er følgende korte passage, ser man bort fra en endnu kortere passage om indavl hos dyr samt en ligeså kort sekvens om indavlede planter (begge dele omtrent samme sted, hvor passagen om menneske-

indavl findes) foruden en anden kort passage om indavl i dyre- og planteriget på s. 159 (nederst) og 160 (øverst) samt nogle pga. fagjargon så godt som uforståelige oplysninger på s. 166 (midt på):

Alligevel har nogle befolkninger, fx i Pakistan, en høj hyppighed af ægteskab mellem beslægtede. Dette er oven i købet kombineret med medlemskab af en forholdsvis lille gruppe begrænset af kultur, erhverv eller lignende med en høj hyppighed af ægteskab inden for gruppen. Sådanne befolkninger kan nå et meget højt niveau af indavl uden nødvendigvis at vise tilsvarende tegn på indavlsdepression. Gruppen [...] viser ofte blot karakteristiske fysiske egenskaber, sygdomme eller særheder bestemt af recessive alleller[sic!]. [s. 101]

Om underbehandlingen af indavl hos mennesker alene skyldes emneprioritering eller også er et udslag af (angst for at støde) politisk korrekthed er svært at afgøre. I denne sammenhæng er det påfaldende, at forfatterne i deres omtale af seglcelleanæmi, selvom omtalen strækker sig over s. 109–111, ikke med et eneste ord kommer ind på, at sygdommen primært er udbredt hos den sorte befolkning i Vest- og Centralafrika. Et andet eksempel er muligheden eller umuligheden for parring mellem arter: emnet omtales med en sætning eller to på s. 147 og – ligeledes mikroskopisk – på s. 175f. Det er ellers noget, jeg som biologisk lægmand synes havde været interessant at lære noget om. Et tredje og sidste eksempel: Hvorfor nævnes under ‘Videre læsning’ (s. 217–219) ikke Bent Foltmanns velskrevne, dybt og bredt ræsonnerende, i det hele taget fantastiske bog *Det ufatteli-*

ge liv (2008)? Det virker unægtelig som en bevidst fortielse af et sandt mesterværk.

Bogen indeholder rigtignok også værdifulde oplysninger, som turde interessere mange lægfolk. Bl.a. gives der eksplicitte eksempler på, at evolution – trods hårdnakket benægtelse fra religiøse fanatikeres og andre kritikeres side – til tider og i visse tilfælde faktisk godt kan iagttages: Se s. 103–105 om birkemålerne i England (det er af sommerfugleinteresserede blevet iagttaget, at birkemålere i industriforurene områder i England i løbet af et halvt århundrede har ændret farve fra lys til sort, da dette har vist sig at være optimalt i forhold til ikke-synlighed for fugle, mens birkemålere i de skove, som ligger fjernt fra industriområder, er forblevet lyse – ligeledes hensigtsmæssigt pga. camouflagen i forhold til omgivelserne – som er deres normale farve). Et andet eksempel på evolution, som har kunnet observeres næsten *on scene* er fiskeriets indflydelse på torskebestandens yngleadfærd (jf. s. 194f). Vældigt spændende og undtagelsesvis letlæseligt er endvidere kapitel 14 ('Modstand og accept', s. 201–216), som især handler om kreativisme og intelligent design, men også om eugenik mv.

VIDTFAVNENDE VÆRK OM KULTUR

Kultur : det fleksible fællesskab (2. opl. 2007, 1. opl. 2004) er skrevet af Kirsten Hastrup, professor i antropologi på Københavns Universitet, og er den bog i UNIVERS-serien, som har fået den største akademiske bevågenhed. Jeg kender til følgende akademiske anmeldelser: Christensen (2005), Dincer Nielsen (2005), Fischer (2005), Thorup (2005), Baarts (2005/2006), Jacobsen (2005/2006), Ploug Hansen (2006), Otto (2006) og Suenson (2007). I megen akademisk litte-

ratur produceret inden for humaniora og samfundsvidenskaberne kan man med jævne mellemrum læse, at kultur er noget meget komplekst noget, at der findes hundredvis af definitioner af termen osv. Her mener jeg den (fag)litteratur, som ikke har kultur som sin primære genstand, men som alligevel føler et behov for – og i øvrigt føler sig kompetent til – at udbrede sig om fænomenet og oftest gør det i form af en halvkvædet vise. I *Kultur*-bindet fra UNIVERS får man én gang for alle syn for sagn.

Ifølge Hastrup kan kultur bl.a. være idé, orden, problem, distinktion, kundskab, arv, rettighed og illusion. Disse otte manifestationsformer behandles i bogens otte kapitler, som i den ene ende afrundes med en prolog og i den anden med en epilog. I de enkelte kapitler findes yderligere afgrensninger af manifestationsformer og perspektiver, jf. Thorup (2005: 202): "Alt efter funktioner trækker [Hastrup] begrebet i forskellige retninger, en funktionalisering der hjælper med til at opløse begrebets total karakter, men også til at undgå en lige så ulidelig gummiagtighed". Jeg er enig med Thorup (2005: 203) i, at "[m]an bliver helt forpustet" af at læse bogen. Ikke så meget fordi man forvirres pga. emnets kompleksitet, men først og fremmest fordi, som Thorup med andre ord skriver, tilgangen er så ambitiøs; jf. også Jacobsen (2005/2006: 135): "Emnerne behandles anstændigt, men [der er] en fare for, at læseren tabes i den store variation af emner, som antropologien kan behandle". En mindre ambitiøs tilgang havde på den anden side heller ikke været ønskelig. Fagfolk, som selvsagt er inde i emnet, er dog mindre imponerede: jf. "[f]or kollegaer i Hastrups forskningsfelt er der ikke noget nyt at hente, ej heller overras-

kende synsmåder eller provokerende holdninger, men bogen kan bestemt anbefales til personer, som gerne vil vide mere om kulturforskning, samt til forskningsfeltets yngste »lærlinge« (Otto 2006: 165) og tankerne "er velkendte for antropologer" (Jacobsen 2005/2006: 134). Der findes, så vidt jeg ved, kun én akademisk anmelder, som er negativ i sin dom, nemlig Suenson (2007):

[UNIVERS-serien] udtrykker en ambition om at bygge bro mellem forskningsmiljø og offentlighed. [...] Når dette er ambitionen, er det retfærdigt at bedømme bogen ud fra denne forudsætning, og så ser det ikke godt ud. Hastrups bog er nemlig på den ene side utroligt kompliceret, især i det sproglige udtryk, på den anden side ret begrænset, idet den stort set udelukkende repræsenterer Kirsten Hastrups egen position i forhold til kulturbegrebet [...]. Er man for eksempel interesseret i den nordiske etnologis tilgang til [kulturbegrebet], må man nøjes med [...] 60 ord [...]. [Suenson 2007: 144-145]

Om sproget bemærker han desuden: "Nej, det er ikke nemt dansk. Det er faktisk lidt sært og svært, også for modersmålsdanskere." (Suenson 2007: 145). At Hastrups dansk ligefrem skulle være sært, kan jeg ikke tilslutte mig, men hendes stil kan sandelig være irriterende. Jeg kan til dels godt forstå, hvorfor Suenson reagerer, som han gør. *Kultur*-bindet er ikke for børn, ej heller til kaffe- eller natbordet. Jeg mener imidlertid, at det virker som et stykke solidt videnskabeligt arbejde, og som et sådant bør det værdsættes og bruges efter bedste evne (dvs. så vidt det nu er muligt at konkretisere den stedvis poetiske stil, de un-

dertiden ganske abstrakte vinklinger, den abstrakte begrebslighed mv.).

KOMPLEKSE KVANTER

Kvantemekanik : atomernes vilde verden (2010) er skrevet af Klaus Mølmer, som siden 2000 er professor i teoretisk atomfysik og kvantoptik på Aarhus Universitet. Bogen gennemgår i store træk kvantemekanikkens og fysikkens udvikling i det 20. århundrede og giver indblik i nogle af de nyeste opdagelser inden for den atomare verden. I det afsluttende kapitel – hvor det hverken handler om fortiden eller nutiden, men om fremtiden – skriver forfatteren om kvanteteknologier og kommer i den sammenhæng ind på bl.a. kvantecomputere, som, når de engang i fremtiden bliver fremstillet, angiveligt vil kunne udføre beregninger, der ville tage almindelige computere milliarder af år at lave. Det lyder unægtelig fantastisk. Sammenlignet med de øvrige bind i serien med naturvidenskabeligt indhold (især *Evolution* og *Universet*) er *Kvantemekanik* ikke skrevet i et ligefrem uheldigt tungt sprog. Desuden kan til forfatterens forsvar anføres, at kvanteteori er komplekst i en grad, så selv mange fremtrædende fysikere ikke forstår den til bunds. Anmelderne, Bjerring Christiansen (2010) og Skaar Jacobsen (2010), er godt tilfredse med bogen. Den ene bemærker, ligesom han i sin tid skrev om Uggerhøjs *Tid : den relative virkelighed* (2006), at man "skal [...] være indstillet på, at adskillige afsnit nok skal læses flere gange for den fulde forståelse" (Bjerring Christiansen 2010).

GOD FORMIDLING, MEN INGEN ETIK

Mennesket : den genetiske arv (2006) er skrevet af Peter K.A. Jensen, ledende overlæge ved Klinisk Genetisk Afdeling på Aarhus

Universitetshospital. Bogens forfatter udræder den basale genetiske teori om dna og det humane genom. Med udgangspunkt heri tages læseren med på en rejse, der bl.a. belyser spørgsmålene om menneskets oprindelse, udvikling og sygdomme (primært infektionssygdomme), og der slutes med et bud på den fremtidige evolution. Iblandt de mange værdifulde oplysninger til lægmand kan fremhæves følgende: På s. 90–92 og 155–159 (delvis også på s. 168–174) erfarer vi, at langt den meste genetiske variation findes *inden for* undersøgte etniske grupper, dvs. en given population (fx europæere eller asiater) og ikke *imellem* dem, dvs. ikke inden for det, som traditionelt kaldes racer. Bogens forfatter søger således at aflive racebegrebet blandt nulevende mennesker – i hvert fald som et biologisk begrundet begreb. Tilbage står naturligvis de sociale, kulturelle og sproglige karakteristika, der adskiller forskellige etniske grupper (jf. s. 168–174). Spændende er det også at læse om dna-teknologiens anvendelse inden for retsmedicin (s. 36–47) samt historieforskning, forhistorisk arkæologi og palæontologi (s. 47–52). Af og til gives også kuriøse oplysninger, som fx på s. 144, hvor vi erfarer, at én ud af 200 nulevende mænd på Jorden nedstammer fra en af verdenshistoriens største ledere, den mongolske hersker Djengis Khan (ca. 1160–1227).

Sproget er noget lettere end i *Evolution* og *Universet*, og det er rosværdigt, at forfatteren har udarbejdet en liste (bagest i bogen, s. 223–227), hvori han forklarer de fagtermer, som rundt omkring i brødteksten er markeret med fed type (også denne markering er et fint tiltag). Et godt eksempel på forfatterens prisværdige bestræbelser

udi formidlingens kunst er følgende pas-sus (s. 27):

Man kan i denne forbindelse analogisere den rekombinante DNA-teknologi med de muligheder som et moderne tekstbe-handlingssystem giver: Her kan man klippe, indsætte og kopiere ord og sæt-ninger ind i en tekst. Rekombinant DNA-teknologi består grundlæggende i at klip-pe, indsætte og kopiere DNA-sekvenser.

Ærgerligt er det imidlertid, at forfatteren ikke i langt større grad benytter sig af denne analogiteknik, og at han ikke i endnu større grad har været opmærksom på sit sprog – jf. også Nielsen (2007), som om de to første kapitler bemærker, at de er “ret så tunge at komme igennem” – ligesom den ovennævnte termliste med fordel kunne have været mere omfattende. Ærgerligt er det tillige, at forfatteren stort set ikke kommer ind på de etiske aspekter vedrørende kloning af mennesker; han nøjes med at meddele, at der i verden i hvert fald fore-løbig hersker konsensus om, at det er uetisk at klonе mennesker, og at man derfor ikke gør det (en anden, ikke uvæsentlig grund er også, at man faktisk ikke er i stand til succesfuldt at klonе mennesker endnu). Når talen falder på etik, er det (ikke lige-frem med urette) – Jorden/naturen, og men-neskets destruktive sameksistens dermed, forfatteren er bekymret for.

ORIGINALT VÆRK OM PSYKEN

Psyken : mellem synapser og samfund (2009) er skrevet af Svend Brinkmann, professor i almenpsykologi og kvalitative metoder ved Institut for Kommunikation på Aalborg Universitet og sammen med L. Tanggaard

leder af Center for Kvalitative Studier, samstedts. Brinkmanns bog er efter min mening ikke alene den ene af de to bedste i UNIVERS-serien (den anden er Favrholdts *Erkendelse*), men også en af de bedste bøger i Danmark det seneste årti. Og mere end det (se længere nede). Forfatteren er i min optik idealet af den moderne intellektuelle: (1) han er ung, ikke at det i sig selv er en kvalitet, men det betyder, at vi endnu har meget til gode fra hans hånd; (2) han er god til at formidle sit stof og føler ingen trang til at skrive på en måde, så ingen forstår, hvad han mener; (3) han er en enegænger, laver ikke karriere på at citere sine kollegaer og foresatte, synger ikke i kor med fagmiljøet, men fastholder en unik position og kæmper for den. I forbindelse med sidstnævnte punkt: Det virker mistænkeligt, at bogen ikke er blevet anmeldt akademisk én eneste gang.

I bogen fremføres en original teori, som på forførerisk og overbevisende måde sandsynliggør, at psyken ikke er noget, der finder sig inde i hovedet på mennesker, og som (primært kun) kan undersøges neurologisk ved hjælp af hjerneskantere og lignende, men noget meget mere komplekst. Kort fortalt hævder Brinkmann, at psyken er det, som man i Vesten traditionelt antager (altså noget åndeligt noget inde i hovedet), samtidigt med – og det er her, det for alvor bliver interessant – at psyken også er hjerne, krop, kultur og samfund med samt de omgivende håndgribelige ting. Alt dette på samme tid. Ovenpå, inden i, under og ved siden af hinanden, flettet ind i hinanden. Dét er psyken! Således Brinkmann. Hvorledes han får dette i sandhed fantastiske regnestykke til at gå op, må læseren selv forvise sig om. Det tager ikke lang tid

at læse bogen, som kun fylder 170 sider. Jeg kan anbefale det. Det er en af de bedste bøger, jeg har læst i mit liv.

DANSEN OM DEN VARME GRØD

Religion : i psyke og samfund (2010) er skrevet af Jesper Sørensen, lektor på Aarhus Universitet, og Olav Hammer, siden 2005 professor på Syddansk Universitet. Der foreligger p.t. (dvs. maj 2011) ingen akademisk anmeldelse af denne bog, selv i dagspressen er den kun blevet anmeldt én gang. Dette UNIVERS-bind hører ikke til mine favoritter. I størstedelen af værket (s. 49–145, dvs. del II) er sproget abstrakt på den skrivebordsfilosofiske måde og derfor irriterende. Fx bruges ordet “imagistisk” (s. 132) tydeligvis ikke i den betydning, som er afhjemlet i S. Brüel og N.Å. Niensens *Fremmedordbog* (11. udg., 11. opl., Gyldendal 2007), K. Hårbøl, J. Schack og H. Spang-Hanssens *Dansk fremmedordbog* (2. udg., 6. opl., Gyldendal 2008) og *Politikens store fremmedordbog* (3. udg., 2. opl., 2007). Følgende værker, som jeg også har konsulteret, indeholder slet ikke ordet: L. Meyers *Fremmedordbog* (8. udg., 3. opl., 1998), *Gads Bibel leksikon* (2008), *Gads religionsleksikon* (1999), *Gyldendals religionsleksikon* (2008), *Katolsk mini leksikon* (1994), *Mytologisk leksikon* (2002), *Ordbog til religion* (2001), *Politikens Bibelleksikon* (2004) og *Politikens religionsleksikon* (1991). Det turde således være sandsynliggjort, at det ikke drejer sig om en speciel religionsvidenskabelig term eller betydning, som har unddraget sig kodificering i de førnævnte danske fremmedordbøger.

Som læser bliver man også irriteret, når man belæres om, at religioner “ikke bør anskues som logisk sammenhængende systemer af forestillinger” (s. 118) eller at “katolikker opfatter et nadverritual udført af

Paven som mere kraftfuld end samme ritual udført af den lokale præst” (s. 131) – den slags selvfølgeligheder skulle man ikke tro, det kræver to højtuddannede universitetsforskere (for ikke at tale om borgernes skatte kroner) at finde frem til.

Mest irriterende ved bogen er imidlertid dens emneprioritering og konstante kredsen om den varme grød (især i del II), jf. fx:

Religiøse systemer benyttes til at autorisere og legitimere sociale strukturer, de henviser gensidigt til hinanden og bliver derfor mere modstandsdygtige over for falsifikation, de danner kulturelle modeller, der vanskeliggør nye forestillingers spredning, og de er dybt forbundne med og forankrede i et sprogs begrebs- og metaforsystemer [...]. [s. 118]

Forholdet mellem bestemte ritualer inden for en religiøs tradition, og hvilken historisk udvikling de forskellige ritualer kan gennemgå, er altså begrænset af en kognitiv kompetence, der giver deltagerne en række præcise forventninger til et rituals form [...]. [s. 132]

Disse to uddrag turde eksemplificere, hvordan forfatterne ofte undlader at gå i dybden med noget og i stedet holder sig på et abstrakt, overordnet niveau eller på jævnt dansk: kredser om den varme grød. Det korte afsnit ‘Hvad er kognitiv religionsvidenskab?’ (s. 77–78) er også symptomatisk for dette forhold: efter endt læsning af de to sider er læseren ikke blevet det mindste klogere på, hvad *kognitiv religionsvidenskab* er for noget. På s. 118 bliver det draget frem som det åbenbart helt store spørgsmål i

religionsvidenskaben, hvorvidt religion legitimerer eller motiverer fx terrorisme – men spørgsmålet bliver ikke besvaret hverken på denne side eller andetsteds i bogen. Sayyid Qutb, en arabisk intellektuel, som ifølge forfatterne er en af arkitekterne bag en af de mest markante religiøse bevægelser i nyere tid, islamismen, nævnes lige *en passant*, ligesom (for lægfolk interessante og i det moderne vestlige samfund højst relevante) emner som islam og Scientology knap nok berøres. Fundamentalisme som fænomen omtales så godt som heller ikke, i stedet bruges der plads på (s. 172–175) en skrivebordsfilosofisk diskussion af, hvordan termen bedst kan defineres. Som om menigmand er det mindste interesseret i den slags hjernegymnastik! Forfatterne må rent ud have glemt deres målgruppe, da de skrev de sider. Endvidere i forbindelse med emneprioritering: Det er tænkeligt, at forfatterne mener, at de med den spredte, efter min mening for beskedne behandling af New Age har ydet emnet retfærdighed, men burde der ikke i en bog med hovedtitlen *Religion*, udgivet i 2010 og henvendt til lægfolk findes i det mindste ét kapitel på bare fem sider med New Age som emne, hvori menigmand kan få en tilstræbt grundig og sammenhængende udredning?

I forhold til dens omfang bruger bogen for lang tid, dvs. for meget plads, på at komme i gang. De første ca. 50 sider er stort set indledende stof, hvor der bl.a. afses rigelig plads (s. 27–46) til redegørelse af en række grundbegreber, af hvilke en del stort set ikke bruges i resten af værket. Måske som en direkte følge af den slumrende begyndelse har bogen samtidig travlt med at blive færdig: De sidste 10–15 sider omhandler alt for meget på alt for lidt plads. Ek-

sempelvis tales her om den åbenbart omsiggribende "religiøse turisme" (s. 208) i moderne tid; hvad der tænkes på, når forfatterne ikke at meddele. Havde de ikke haft så travlt med slutningen, kunne det være, at den sag og en del andre var blevet afklaret.

Retfærdigvis skal det nævnes, at bogen, især i del III (s. 147-210), også indeholder for lægfolk gode og værdifulde oplysninger. Således erfarer læseren fx på s. 114, at 17 procent af den danske befolkning tror på reinkarnation. Meget interessant. På s. 136 kan man læse, at når "det i [en] undersøgelse blev påstået, at en sweater havde tilhørt en ond person, for eksempel Adolf Hitler, var de fleste amerikanere tilbøjelige til ikke at ville røre ved den (selvom den blev beskrevet som 'renset')", og forfatterne konkluderer, at man "bør løsrive ideen om magi fra forestillinger om særlige primitive mennesker eller kulturer" (s. 138). Også dette er vældigt interessant og bliver for øvrigt også understøttet af, at hele den alternative sektor (krystalhealing, homøopati mv.) vinder stadig mere fodfæste i Vesten. Vi lærer også, at hele 80 procent af befolkningen i Skandinavien er "åbne for tanken om, at naturens orden kan forandres af overnaturlige eller mirakuløse hændelser" (s. 164), og at vort liv "måske ikke længere [styres] af troen på en guddommelig magt, men inderst inde nærer mange af os tilsyneladende en forestilling om, at der findes mere mellem himmel og jord, end videnskaben nogensinde kommer til at forklare" (ibid.).

IMMANENT TRANSCENDENSERFARING

Skønhed : en engel gik forbi (1. opl. 2006, 2. opl. 2008) er skrevet af Dorthe Jørgensen fra Institut for Filosofi og Idéhistorie på

Aarhus Universitet. Da jeg føler mig inkompetent til det - er ikke vant til at kaste om mig med udsagn som "immanent transcenderfering" (Bjerring 2007) og lignende - lader jeg Bjerring (2007) om at berette om bogen:

Dorthe Jørgensen har gennem mange år beskæftiget sig med de æstetiske idéers historie og bl.a. med værkerne *Skønhedens metamorfose* (2001) og *Historien som værk* (2006) udformet en moderne skønhedsfilosofi. Med hendes seneste bog formidles denne forskning i en på én gang nærværende og overskudspræget essayistisk stil, samtidig med at der gøres status over nutidige skønhedsforestillinger inden for områder som sundheds- og naturvidenskab, organisationsteori, pædagogik og marketing. For Dorthe Jørgensen er det skønne intet mindre end det, der "sætter al verdens meningsløshed i kritisk perspektiv", og derfor det eneste meningsfulde udgangspunkt i efterstræbelsen af en bedre verden. [...] Filosofisk æstetik er for Dorthe Jørgensen den æstetiske erfarings erkendelsesteori, og hun skaber med sin tænkning et nutidigt og filosofisk kvalificeret sprog, der kan reflektere skønhedserfaringen på en måde, som moderne mennesker vil kunne genopdage sig selv i.

Personligt finder jeg værket kedeligt og omstændeligt (med undtagelse af kapitel 1, 'Skønhedsideal' s. 13-26, som er velskrevet og underholdende), men denne vurdering skal ikke tages for mere end min personlige mening, som jeg bevidst ikke søger at understøtte med argumenter, netop fordi jeg - bl.a. af respekt for forfatteren - vil afholde mig fra en objektivitetstilnær-

mende kritik. Kunsthistorikere, semifagfolk i forhold til kunsthistorie og engagerede lægfolk med interesse i kunsthistoriske samt beslægtede emner kan sikkert få meget ud af at læse bogen.

LEDSÆTNINGER TIL FOLKET!

Sproget : hverdagens mirakel (1. opl. 2003, 3. opl. 2009) er skrevet af forhenværende lektor på Institut for Lingvistik ved Aarhus Universitet, Hans Arndt. Bogen har fået en ganske positiv modtagelse og er udkommet i hele tre oplag; mht. førstnævnte jf. Lauridsen (2004):

“Denne bog er skrevet for mennesker der interesserer sig for sprog. Og den er skrevet fordi det gør jeg også”. Sådan skriver Hans Arndt (HA) i forbemærkningerne til sin *Sproget : Hverdagens mirakel* der sidste år udkom i Aarhus Universitetsforlags nye serie UNIVERS der med flapttekstens ord “henvender sig til alle, som har et ønske om at vide mere på et bestemt felt”, og hvis ambition det er “at formidle stor indsigt i en forståelig og fængende form”. Jeg kunne på sæt og vis slutte min anmeldelse af bogen her med konstateringen af at HA med *Sproget : Hverdagens mirakel* til fulde har levet op til seriens mål – ja, mere end det –, men jeg skal naturligvis begrunde min opfattelse. [s. 193]

HA lever med *Sproget : Hverdagens mirakel* i enhver henseende op til den nye universitetslovs krav om en bredere og samtidig absolut forpligtende formidling af forskningen. Jeg tøver ikke med lidt højstemt at sige at bogen faktisk selv er et lille mirakel. [s. 195]

Også Hansen/Schilhab (2003b) er udelukkende positive i deres dom. Jeg har svært ved at dele denne begejstring. Bogen er ikke dårlig, men ligefrem så fantastisk, som især Ole Lauridsen fra Handelshøjskolen, Aarhus Universitet, mener, synes jeg ikke, den er. I forhold til at bogen er skrevet til lægfolk, finder jeg den lidt for tør i stil og indhold – selvom jeg sagtens kan se, at forfatteren har bestræbt sig på at skrive levende og til tider underholdende. Jeg kan ikke med min bedste vilje tro, at underkapitler som ‘Ledsætninger’ (s. 141–142), ‘Biordsagtige ledsætninger’ (s. 142–143) og ‘Navneagtige ledsætninger’ (s. 144–147) interesserer lægfolk.

Jeg har stort set intet lært af bogen, som jeg ikke allerede vidste. Det skyldes formentlig, at jeg ved en del om sprog og sprogvidenskab i forvejen, men til sammenligning husker jeg, at jeg i sin tid fik meget ud af at læse Allan Karkers *Dansk i tusind år : et omrids af sprogets historie* (2001), som efter min opfattelse er en langt mere vellykket populærvidenskabelig fremstilling; ikke det mindste tør hverken i stil eller indhold.

Tendentiositet

Det klæder heller ikke *Sproget*, at forfatteren i al sin ridderlighed på nærmest hver femte side indskyder en ironisk eller sarkastisk bemærkning om Dansk Folkeparti. Han lader læseren ikke i tvivl om, hvem han i hvert fald *ikke* stemmer på, når der er valg. At fremstillingen sine steder er tendentios kommer også til udtryk på anden måde. Fx citeres Vilhelm Grønbech for følgende udsagn: “At rense sproget for fremmedord er intet mindre end et attentat på dets liv”. Hans Arndt skærer det ud i pap for læseren, at han i hvert fald ikke er reaktionær, autoritær osv., og at han – det er

jo i den retning, vinden blæser på sprogparnasset i dagens Danmark – bestemt heller ikke bryder sig om de *sure gamle mænd*. Den gode Grønbech kunne imidlertid ligeså vel have været citeret for følgende, som næppe falder i hverken Hans Arndts eller hans kollegaers smag:

I den sidste menneskealder har der i det gode land Danmark hersket et skammeligt sløseri med sproget. Der er næsten sat præmie på at sjuske med dansk, og præmierne har båret frugt, sådan at dansk mange steder er forvandlet fra et sprog til en jargon. Melodien er blevet forflygtiget til et skødesløst trav, ørene er sløvede for falske toner. Profeter har prædikeret sprogets diktatur, som om sproget var et mytisk væsen, der behersker mennesker; man har indprentet børn og voksne, at det er deres første pligt ikke at sætte sig op imod dets vulgære luner. Luften har svirret med slagord om at man ikke kan og derfor ikke bør stæmme sig imod udviklingen, at den går sin gang uden hensyn til vort behag, og deslige; denne evolutionistiske mytologi betyder i praksis, at man altid skal gøre hvad de dovneste gider. [Grønbech 1956: 46]

Et mesterværk?

Irriterende er det tillige med fejl her og der. Oven i købet i et 3.-oplag! Den "såkaldte 'Whorfs hypotese'", som forfatteren skriver på s. 256 (heller ikke i registret er fejlen rettet), hedder altså Sapir-Whorf-hypotesen, eftersom ophavsmændene er Edward Sapir (1884–1939) og Benjamin Lee Whorf (1897–1941). Endog studerende på andet semester på lingvistikstudiet er bekendte med dette. Nu er tusindvis af læsere blevet misinformeret om denne hypotese, som des-

uden også to anmeldere, Hansen/Schilhab (2003b), belært af Hans Arndt refererer til som "Whorfs hypotese". Endvidere finder jeg, at forfatterens gennemgående bindestregsexcesser skærer i øjnene hos den bindestregshallergiske, sprogpedantiske læser i en grad, så det er plagsomt i længden (jf. ovenfor om Favrhholdts bindestreger).

Alt i alt er *Sproget* efter min mening ikke en decideret ringe, men bestemt heller ikke en specielt god bog om sprog og sprogvidenskab. Skulle jeg forære en dansk, populærvidenskabelig bog om sprog til nogen, ville det helt sikkert ikke være Hans Arndts *Sproget*, men fx Karkers lille sproghistorie, *Dansk i tusind år* (2001).

VÆRKER FOR SPECIALISTER

Tid : den relative virkelighed (1. opl. 2005, 2. opl. 2006,) er skrevet af Ulrik Uggerhøj, lektor ved Institut for Fysik og Astronomi på Aarhus Universitet. I sammenligning med de øvrige UNIVERS-bøger med naturvidenskabeligt indhold (især *Evolution* og *Universet*) er *Tid* ligesom *Kvantemekanik* ikke skrevet i et decideret uudholdeligt tungt sprog, men gnidningsfri er formidlingen af stoffet ikke. Jeg er enig med Rosendal Nielsen (2006) i, at "[i] enkelte forklaringer af fysisk sværere emner er det ikke så nemt at forstå, hvad [Uggerhøj] mener", samt i følgende:

De mange tekniske forklaringer giver anledning til at formode, at bogen ikke henvender sig til den brede læserskare. Det er dog mit indtryk, at forlaget måske havde en populærvidenskabelig bog som mål, men[s] Uggerhøj snarere har haft 3. g-elever og andre med en matematisk gymnasial uddannelse bag sig for øje? Det er lidt usædvanligt, at forlaget og for-

fatteren har misforstået hinanden på et så grundlæggende punkt. [Rosendal Nielsen 2006]

Men jeg er uenig med Rosendal Nielsen (2006), når denne skriver, at kapitel 1 “er det dårligste kapitel i bogen”, da jeg ikke synes, det er noget dårligt kapitel. Jeg er heller ikke enig, når samme anmelder mener, at Uggerhøj “har det desværre til tider med at fortabe sig i uvæsentlige detaljer”. En udelukkende positiv anmelder er Bjerring Christiansen (2006), som dog ikke undlader at bemærke, at man “skal [...] være indstillet på, at adskillige afsnit nok skal læses flere gange for den fulde forståelse” (Bjerring Christiansen 2006).

Universet : fra superstrengte til stjerner (1. opl. 2003, 3. opl. 2008) er skrevet af Steen Hannestad, lektor ved Institut for Fysik og Astronomi på Aarhus Universitet. Som antydet tidligere finder jeg Hannestads bog alt for svær at læse og forstå i forhold til, at dens primære målgruppe er, eller i hvert fald i forhold til de for UNIVERS-serien udstukne mål skulle have været, lægfolk. I modsætning hertil finder Jansson (2003: 24) bogen for simpel: “Jeg ville umiddelbart tro, at enhver, der læser sådanne bøger har interesse [i] at se de allermest fundamentale ligninger i deres naturlige symbolske form”. Efter min opfattelse er antallet af ligninger rigeligt den intenderede læsergruppe taget i betragtning og fremstillingen aldeles ikke simpel (nok). Også Hansen/Schilhab (2003a) kommer ind på dette forhold: “Bogen henvender sig dog, på grund af et forholdsvis højt fagligt niveau, til et begrænset publikum”. De andre anmeldere, Ramskov (2003) og Cramer Andersen (2003), berører ikke det formidlingsmæssige.

SLØV REDIGERING

For alle værkerne gælder, at de, så vidt jeg kan dømme, i det store og hele (jf. om fx *Sproget*) overholder reglerne og normerne for videnskabelighed og kyndig forskning. På formidlingsfronten kan det diskuteres, om bøgerne overholder gængse regler og normer. Det er netop diskutabelt, hvad sådanne regler og normer består i. Efter min mening burde i hvert fald i første omgang bindene *Evolution* og *Universet*, i anden omgang *Kvantemekanik*, *Mennesket* og *Tid*, og – havde ressourcerne rakt – til dels også *Kultur* og *Skønhed* have fået en strengere behandling fra forlagsredaktionel side. At serien udgives med fondsstøtte er vel ikke ensbetydende med, at forlagsredaktørerne ikke skal bestille andet end at finde på titler og rekruttere forfattere. Serien henvender sig jo eksplicit og primært til lægfolk. Forlagsredaktørerne burde have sikret (og bør for fremtiden sikre), at forfatterne ikke alene havde forstået dette, men også havde handlet derefter. Og her tænker jeg ikke kun på formen, den sproglige stil, men i lige så høj grad på indholdet, emneprioriteringen, jf. ovenfor om *Evolution*, *Religion* og *Sproget*. Desuden kunne forlagsredaktørerne passende have forlangt af forfatterne at udarbejde en sådan (eller helst en mere omfattende) ordliste bagest i deres bøger, som foreløbigt kun findes i *Mennesket* (s. 223–227). Alternativt kunne forlagsredaktørerne selv have fremstillet sådanne termforklarende lister til de forskellige bind. At ikke alle de forlagsredaktører, som har været involveret i serien, har fået sved på panden, fremgår bl.a. af *Mennesket*. Denne bogs forfatter skriver gennemgående “... x ud af hver y...” (fx s. 205, “hvor én ud af hver 400 er ramt”, som altså på korrekt dansk hedder “hvor én ud af 400 er ramt”

eller "hvor hver 400. er ramt"), ligesom han gennemgående skriver "... jo [...], jo..." i stedet for "... jo [...], des..." (fx s. 205, "Jo mere gliadin melet indeholder, jo større er risikoen...", som på korrekt dansk hedder "Jo mere gliadin melet indeholder, des større er..."). Én ting er at overse en fejl (det være en slåfejl, en grammatikfejl osv.), det kan ske for den bedste; noget andet er at overse noget, der i et manuskript gentager sig igen og igen, altså en gennemgående fejlagtighed (jf. også *alleller* vs. *alleler* ovenfor). Opmærksomme forlagsredaktører lader ikke den slags passere.

Registrene er en historie for sig, som jeg her til sidst kun hurtigt og overfladisk kan berøre. Om alle registre i UNIVERS-bøgerne gælder, at de er utilstrækkelige, inadækvate, kort og godt rigtigt dårlige; dvs. med undtagelse af de bind, som ikke er forsynet med noget register overhovedet: *Erkendelse*, *Kvantemekanik*, *Psyken*, *Skønhed*. I det følgende skal nævnes nogle få eksempler fra *Religion*: "tandfeen" er indekseret, selvom ordet kun lige akkurat forekommer på s. 98 (oven i købet i en opremsning), mens "terrorisme" (fx s. 118) ikke er; "Trobrianderne" s. 126 er indekseret, men ikke s. 125 (der står hverken mere eller mindre om denne øgruppe på s. 125, hvorfor jeg mener, såfremt s. 126 var fundet værdig til medtagelse, burde s. 125 også have været det); "kognitiv religionsvidenskab" mangler at blive indekseret på i hvert fald s. 78; "geshe" (s. 207) mangler at blive indekseret; hvorfor have "tunguser" og "tungusfolket" som to særskilte indførsler, når der er tale om det samme? Retfærdigvis skal det siges, at *Religion*-bindets register enkelte steder også kan overraske positivt: New Age omtales ikke med navns nævnelse på

s. 180 i bogen, alligevel står der noget om emnet på siden, hvilket faktisk opfattes af registret med en henvisning til s. 180 til følge; det er godt gået af et register, der står til ren dumpekarakter i UK og USA – de to steder i verden, hvor slige sager tages alvorligt, hvor der sågar findes fagtidsskrifter og foreninger for indeksører, og hvor der selvsagt findes en lang tradition for det intellektuelle håndværk, som på engelsk kaldes *back-of-the-book-indexing* og på dansk kan benævnes *bogindeksering*. Om registres størrelser se fx Mulvany (2005: 69–73), om bogindeksering generelt, og ikke mindst om hvordan man laver gode registre, se Mulvany (2005), Booth (2001) og Wellisch (1995).

EPILOG: SUCCESFULDT PROJEKT

Som det forhåbentligt fremgår af dette bidrag, er jeg alt i alt tilfreds med og for en god del af titlernes vedkommende begejstret for UNIVERS-serien. Den bør læses af alle med et traditionelt dannelsesideal – især lægfolk, studerende og semifagfolk (med sidstnævnte menes studerende inden for samme fagområde samt fagfolk/akademikere inden for et nabofagområde i forhold til det fagområde, den givne bog har sit ophav i) – og af alle, hvis higen efter viden rækker ud over, hvad *Wikipedia* i al sin sørgelige videnshegemoni er i stand til at opfylde. Jeg ønsker UNIVERS et langt liv med masser af udgivelser.

BIBLIOGRAFI

Arndt, Hans 2009: *Sproget : hverdagens mirakel*. 3. oplag. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Bjerring Christiansen, Michael 2006: [anm. af:] Ulrik Uggerhøj: *Tid : den relative virke-*

lighed, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2006. I: *Aktuel naturvidenskab*, nr. 2, s. 36.

Bjerring Christiansen, Michael 2010: [anmeldelse af:] Klaus Mølmer: *Kvantemekanik : atomernes vilde verden*, Århus; København: Aarhus Universitetsforlag 2010. I: *Aktuel naturvidenskab*, nr. 5, s. 29.

Bjerring, Viggo 2007: "Det der har værdi i sig selv – eller hvorfor det stadig er meningsfuldt at tale om skønhed i år 2007" [anmeldelse af Dorthe Jørgensen: *Skønhed : en engel gik forbi*, Århus: Aarhus Universitetsforlag]. I: *Standart*, årg. 21, nr. 1, 58.

Booth, Pat F. 2001: *Indexing : The Manual of Good Practice*. München: K.G. Saur.

Brinkmann, Svend 2009: *Psyken : mellem synapser og samfund*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Bugge Christiansen, Freddy/Tom Fenchel 2009: *Evolution : den forudsigelige vilkårlighed*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Baarts, Charlotte 2005/2006: [anm. af:] Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004. I: *Tidsskriftet antropologi*, nr. 51, 131–134.

Christensen, Bodil 2005: "Til fællesskabets bedste" [anmeldelse af: Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004]. I: *Dansk pædagogisk tidsskrift*, nr. 1/2005, 93–95.

Considine, John 2008: *Dictionaries in Early Modern Europe : Lexicography and the Making of Heritage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cramer Andersen, Michael 2003: "Moderne kosmologi på populært dansk" [anmeldelse af: Steen Hannestad: *Universet : fra superstrengene til stjerner*, Århus: Aarhus Uni-

versitetsforlag 2003]. I: *Kvant : tidsskrift for fysik og astronomi*, årg. 14, nr. 4, 26–27.

Cramer Andersen, Michael 2008: [anmeldelse af:] David Favrholt: *Erkendelse : grundlag og gyldighed*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2008. I: *Kvant : tidsskrift for fysik og astronomi*, årg. 19, nr. 4, 31.

Dahlgaard, Jesper 2010: [anmeldelse af:] Freddy Bugge Christiansen & Tom Fenchel: *Evolution : den forudsigelige vilkårlighed*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2009. I: *Aktuel naturvidenskab*, nr. 2, 44.

Dincher Nielsen, Anette 2005: [anmeldelse af:] Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004. I: *Kontur : tidsskrift for kulturstudier*, nr. 12, 82–84.

Favrholt, David 2008: *Erkendelse : grundlag og gyldighed*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Fischer, Jean 2005: [anmeldelse af:] Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004. I: *Salt*, årg. 14, nr. 1, 27.

Foltmann, Bent 2008: *Det ufattelige liv : evolution, bevidsthed, religion og eksistens*. 3. udgave, 1. oplag. København: Bios.

Grønbech, Vilhelm 1956: *Sprogets musik*. København: Gyldendal.

Hannestad, Steen 2008: *Universet : fra superstrengene til stjerner*. 3. oplag. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Hansen, Niels/Theresa S.S. Schilhab 2003a: [anmeldelse af:] Steen Hannestad: *Universet : fra superstrengene til stjerner*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2003. I: *Aktuel naturvidenskab*, nr. 5, 38.

- Hansen, Niels/Theresa S.S. Schilhab 2003b: [anm. af:] Hans Arndt: *Sproget : hverdagens mirakel*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2003. I: *Aktuel naturvidenskab*, nr. 5, 38.
- Hastrup, Kirsten 2007: *Kultur : det fleksible fællesskab*. 2. oplag. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jacobsen, Charlotte 2005/2006: [anm. af:] Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004. I: *Tidsskriftet antropologi*, nr. 51, 134–135.
- Jansson, Thomas R.N. 2003: "Kosmologi til juleferien" [anmeldelse af: Steen Hannestad: *Universet : fra superstrengte til stjerner*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2003]. I: *Gamma : tidsskrift for fysik*, nr. 132, 24–25.
- Jensen, Peter K.A. 2006: *Mennesket : den genetiske arv*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jørgensen, Dorte 2008: *Skønhed : en engel gik forbi*. 2. oplag. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Kaku, Michio 2009: *Die Physik des Unmöglichen*. Übers.: Hubert Mania. 3. Aufl. Hamburg: Rowohlt. [Originaltitel: *Physics of the Impossible*, 2008].
- Karker, Allan 2001: *Dansk i tusind år : et omrids af sprogets historie*. Ny, revideret udgave. København: C.A. Reitzel.
- Lauridsen, Ole 2004: [anmeldelse af:] Hans Arndt: *Sproget : hverdagens mirakel*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2003. I: *Hermes : Journal of Linguistics*, nr. 33, 193–195.
- Lilly, J.C. 1975: *Cyklonens centrum : en selvbiografi om det indre rum*. Thaning & Appel.
- Mulvany, Nancy C. 2005: *Indexing Books*. 2nd ed. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Mølmer, Klaus 2010: *Kvantemekanik : atomernes vilde verden*. Århus; København: Aarhus Universitetsforlag. (Univers, 10).
- Nielsen, Bent 2007: [anmeldelse af:] Peter K.A. Jensen: *Mennesket : den genetiske arv*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2006. I: *Aktuel naturvidenskab*, nr. 2, 36.
- Otto, Lene 2006: [anmeldelse af:] Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004. I: *Folk og kultur : årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab 2006*, 164–165.
- Ploug Hansen, Helle 2006: [anm. af:] Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004. I: *Tidsskrift for sygeplejeforskning*, årg. 22, nr. 1, 49–50.
- Plum, Preben 2002: *Mystik, mirakler og videnskab*. 3. udgave. Uden sted: Centrum.
- Radin, Dean I. 1997: *The Conscious Universe : the Scientific Truth of Psychic Phenomena*. New York: HarperEdge.
- Ramskov, Jens 2003: "Kosmologi på godt dansk : Anmeldelse: Bedste bog på markedet her og nu om Universet" [anmeldelse af: Steen Hannestad: *Universet : fra superstrengte til stjerner*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2003]. I: *Ingeniøren*, 7. november, 2003, 1. sektion, 18.
- Rosendal Nielsen, John 2006: [anmeldelse af:] Ulrik Uggerhøj: *Tid : den relative virkelighed*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2005. I: *Kvant : tidsskrift for fysik og astronomi*, årg. 17, nr. 1, 32.
- Skaar Jacobsen, Anja 2010: [anmeldelse af:] Klaus Mølmer: *Kvantemekanik : atomernes vilde verden*. Århus; København: Aarhus Universitetsforlag 2010. I: *Kvant : tidsskrift for fysik og astronomi*, årg. 21, nr. 4, 32.

Suenson, Thomas 2007: [anmeldelse af:] Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004. I: *Nord nytt : nordisk tidsskrift for etnologi og folkloristik*, nr. 99, 144–145.

Sørensen, Jesper/Olav Hammer 2010: *Religion : i psyke og samfund*. Århus; København: Aarhus Universitetsforlag. (Univers, 10).

Thorup, Mikkel 2005: [anmeldelse af:] Kirsten Hastrup: *Kultur : det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004. I: *Slagmark : tidsskrift for idéhistorie*, nr. 43, 202–203.

Uggerhøj, Ulrik 2006: *Tid : den relative virkelighed*. Specialudgave (= 2. oplag). Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Uhrskov Jensen, Morten 2008: *Et delt folk : dansk udlændingepolitik 1983–2008*. Odense: Lysias.

Wellisch, Hans H. 1995: *Indexing from A to Z*. 2nd ed. New York; Dublin: H.W. Wilson.

Den amoralske liberalisme

Anmeldelse: John Kekes' *Against Liberalism* er et utraditionelt forsøg på en logisk-filosofisk kritik af liberalismen i dens forskellige former.

Af Christian H. Skov

LIBERALISMENS INKONSISTENS

Logik er ikke nødvendigvis det første begreb, man ville hæfte på en politisk ideologi som konservatisme, og de fleste konservative ideologer henviser da også snarere til kultur, religion, erfaring eller *common sense*-argumentation end til et system, der kan begrundes rationelt. Alligevel findes der konservative filosoffer, som i deres kritik af andre ideologer tager udgangspunkt i et krav om logisk kohærens. Et sådant forsøg er den amerikanske filosof John Kekes' fremragende og tankevækkende bog *Against Liberalism* fra 1997.

Bogen er slet og ret et omfattende forsøg på over ca. 200 sider at påvise liberalismens logiske inkonsistens. Skal man sammenligne det med noget, man kender herhjemme må det være filosofen Kai Sørlander, hvis forfatterskab på det seneste netop er drejet i retning af ud fra logisk rationelle kriterier at formulere en politisk filosofi. Dette er senest kommet til udtryk i hans bog *Den politiske forpligtelse* fra 2010, men forsøget foregribes i den særdeles læsværdige artikel, "Er konservatismens rationel?" i *Årsskriftet Critique* 2009. I modsætning til Kai Sørlander begrænser Kekes sig dog i *Against Liberalism* til det negative: At vise liberalismens moralfilosofiske uantagelighed. Der er altså ikke tale om konstruktiv læsning, men dog alligevel en kritik af liberalismen, som jf. sine egne

krav til redelighed holder sig på et sagligt og særdeles velargumenteret plan – hvad man måske kan savne i konservative debatliteratur, som ofte står i fare for at forfalde til en overfladisk stråmandsargumentation.

Da bogen i sin kerne er ét langt argument er den bedste måde, jeg kan gengive den på, at opsummere denne argumentations hovedpunkter i nogenlunde kortfattet form. Det hele må naturligvis begynde med et forsøg på at definere, hvad liberalisme overhovedet er, da man berøvet en sådan forståelse aldrig ville kunne afgøre den logiske konsistens. Dette er som allerede nævnt en af bogens store styrker. Opgaven med at forstå liberalismen tages alvorligt, der gås planmæssigt frem og der henvises løbende til en bred kam af liberale politiske filosoffer, der spænder over figurer som John Locke og Robert Nozick til John Rawls og Jean-Jacques Rousseau. Det er bogens svaghed, at liberalismen findes i så mange facetter, at det ganske enkelt ikke lader sig gøre at opstille en nogenlunde kohærent definition, der kan indfange alt fra klassisk liberalisme til egalitær socialliberalisme. Hvad Kekes når frem til at definere som liberalisme ligger da også tættere på sidstnævnte end på 1980'ernes libertarianisme, men der er dog heller ikke tale om, at liberalismen som i gængs amerikansk sprogbrug sættes lig moderat socialisme. Det betyder på den ene side, at nogle af Kekes kritikpunkter må siges at have større relevans for visse former for liberalisme end andre, på den anden side, at man ikke skal tage fejl af, at Kekes hævder sin kritiks grundlæggende relevans for liberalismen som sådan også

når den i praktiske termer ligger konservatismen nær.

HVAD ER LIBERALISME?

Liberalismen er den dominerende ideologi i vesten siden renæssancen – bortset fra nogle få år, hvor marxistisk socialisme havde førertrøjen. Den er individualistisk og dens store tiltrækning består deri, at den er et stærkt opgør med det despoti, som indtil liberalismen gjorde sin entre også var en levende virkelighed i vesten. Den er bygget op omkring nogle grundlæggende værdier, som dels viser tilbage til en ideologisk kerne, dels viser hen til nogle konkrete politiske programmer.

Til disse grundlæggende værdier kan regnes følgende:

1) *Pluralisme*, der tilsiger, at der findes en mangfoldighed af forståelse af, hvori det gode liv består. Det betyder igen, at en politisk moralfilosofis opgave *ikke* er at beskæftige sig med *det gode*, men derimod med *det rette*; altså at sikre hvert enkelt individ muligheden for at skabe det liv, han finder godt.

2) *Frihed*, der tilsiger at individet har ret til at vælge sin forståelse af det gode liv uden ydre og indre tvang. Frihed er godt fordi det er den tilstand under hvilken individet er i stand til at vælge det gode liv.

3) *Rettighedstanken*, der tilsiger at individet har rettigheder eksempelvis til frihed og at disse rettigheder er ukrænkelige. Der er uenighed inden for liberalismen om der er tale om positive eller negative rettigheder, men der er enighed om, at rettighederne er et gode fordi de sikrer den tilstand un-

der hvilken individet er i stand til at vælge det gode liv.

4) *Retfærdighed*, der tilsiger at staten skal tilvejebringe alle de goder, der skal til for at leve det gode liv. Hvad der ligger heri er der jf. ovenstående naturligvis uenighed om, men Kekes hæfter sig særligt ved Rawls idé om distributiv retfærdighed; altså at staten skal omfordele goder mellem borgere.

Alle disse grundlæggende værdier peger ifølge Kekes hen på liberalismens egentlige kerne, nemlig begrebet autonomi, idet autonomi er hvad alle disse værdier intenderes at fostre og beskytte. Autonomi betyder selvbestemmelse og indebærer et utvungent valg, som individet har den kognitive kapacitet til at forstå udtrækningen og konsekvensen af. Er valget ikke utvungent er der ikke tale om autonomi, og er individet ude af stand til at forstå sin handling, kan den heller ikke kaldes autonom. Kekes forståelse af liberalismen er altså, at den først og sidst har som positivt mål at fremme autonomi.

ONDSKAB

Problemet hermed er, at liberalismen ikke har øje for ondskab. Ondskaben ødelægger nemlig per definition det gode liv, hvor den hersker. Det er et faktum, at der findes ondskab og at den er udbredt. Det er også et faktum at megen ondskab er moralsk ondskab, altså ondskab, der skyldes menneskelig agens. Ifølge Kekes har liberalismen svært ved at håndtere denne iboende ondskab. For idet ondskaben umuliggør det gode liv må liberalismen ikke alene have som positivt formål at fremme autonomi, men også at begrænse ondskab. Argumentet er nu, at der består

en uforligelig uoverensstemmelse mellem liberalismens positive mål, at fremme autonomi, og dens negative mål, at begrænse ondskab.

Kekes' filosofiske argument er som følger: Den menneskeskabte ondskab må enten skyldes autonome eller ikke-autonome handlinger. Hvis ondskab skyldes autonome handlinger så ville den øgede autonomi, liberalismen prædiker jo også betyde mere ondskab, og ethvert forsøg på at begrænse denne ondskab, der udspringer af autonomien, være en begrænsning af selvsamme autonomi. Men hvis nu ondskab ikke først og fremmest skyldes autonome handlinger, så må det skyldes ikke-autonome handlinger, altså handlinger der er affødt af tvang, eller hvor aktørerne ikke forstår handlingen. Dette ville jo betyde, at politiske programmer, der fremmer autonomi også begrænser det ikke-autonome og derfor ondskaben. Imidlertid består ifølge Kekes stadig et problem, for nu må liberalismen stadig godtgøre, at øget autonomi ikke skabe mere ondskab?

Kekes anfører således, at ethvert menneske har dyder såvel som laster og fjerner man skrankerne for autonomien, sættes ikke kun dyderne fri men også lasterne. Det forhold, at der findes udbredt ondskab, som skyldes menneskelig handling – det være sig autonom eller ej – vidner om, at menneskelig handling motiveres af laster såvel som af dyder.

Liberalismen kan altså ikke forklare hvorfor der findes ondskab og hvorfor øget autonomi giver mindre ondskab. Et svar er som ovenfor anført, at ondskab skyldes ikke-autonomi – her tænkes særlig på den del af autonomien, som indebærer evnen

til at forstå sin handling. Ondskab skyldes ifølge denne forklaring ikke moralske monstre; folk der véd, hvad det rigtige er, men gør det stik modsatte. Ondskab skyldes moralsk idioti og uoplysthed; folk, der tror de ved hvad det rigtige er og handler ud fra den fejlagtige forståelse. Hvis altså folk kan oplyses, bliver de autonome og derfor bedre, lyder den liberale modargument.

DEN LIBERALE TROSBEKENDELSE

Problemet med denne indsigelse er, at den henviser til en opfattelse af autonomi som værende i sig selv inkompatibel med ondskab, men der er ingen nødvendig sammenhæng mellem det at være fri til at handle og forstå sine handlinger korrekt på den ene side og vælge det gode på den anden. Det autonome individ kan også vælge at gøre ondt og forstå det som ondt og blot acceptere sin egen ondskab, han kan vælge at omfavne sine laster frem for sine dyder.

Det eneste der kan anføres herimod er en antropologisk antagelse om, at mennesket grundlæggende er godt og at dets lejlighedsvis ondskab skyldes noget udefrakommende. Dette er eksempelvis eksplicit hos Rousseau og denne antagelse identificerer Kekes som den liberale tro:

”The view of human nature at the core of the liberal faith is thus that human beings are by their nature free, equal, and morally good. They act autonomously when they express their nature, and when they act contrary to their nature, it must be because they are subject to non-autonomous influences”

Liberalismens problem bliver altså med dette, at der er tale om en retræte til en

ufalsificerbar påstand, som ikke engang kan forklare, hvordan ondskaben så er kommet ind i de eksterne indflydelser, der kan forlede det ellers gode menneske til at handle ondt, og som også ser bort fra det faktum, at ondskab er udbredt og at folk konkret motiveres af laster såvel som dyder. Altså kan det ikke godtgøres, at ondskaben mindskes hvis skrankerne for lasterne forsvinder, idet autonomien øges – og dette gælder uanset om ondskab skyldes autonomi eller ikke autonomi. Altså er der uoverensstemmelse mellem liberalismen positive mål at øge autonomi og liberalismen negative mål at begrænse ondskab.

ANDRE ARGUMENTATIONSKÆDER

Dette er bogens bærende argumentationsrække i nogenlunde forsimplet form, men til denne knyttes andre. Den vægtigste af disse behandler liberalismens tendens til i lyset af sin manglende evne til at opnå intern konsistens at afspore debatten, så det ikke kommer til at handle om ondskab som sådan, men om ansvaret for en given handling. Liberalismen får altså vendt sin egen svaghed til et angreb mod samfundet, idet det hævdes, at ansvaret for ondskaben ikke er det enkelte menneskes – fordi ondskaben kommer af ikke autonome handlinger og fordi ansvar knytter sig til autonomibegrebet – men derimod samfundets. Dette er imidlertid en afsporing af debatten, fastholder Kekes. For en moralfilosofi må handle først og fremmest om at begrænse det onde og fremme det gode – hvad liberalismen også implicit anerkender, da dens bevæggrund for at beskæftige sig med samfundets medansvar netop er dens ønske om at begrænse ondskaben.

Imidlertid afslører afsporingen blot liberalismen som en fejlslagen moralfilosofi, fordi dens domæne først og fremmest er autonome handlinger, mens den hævder det ikke-autonome som et domæne hinsides moralen. Hvad der gøres af ikke-autonome er hverken godt eller ondt, det har bare fundet sted. Liberalismen er altså i forhold til sit – qua sin egenskab af politisk moralfilosofi – egentlige genstandsfelt, begrænsningen af ondskaben, dybest set amoralsk og indifferent, fordi ondskab udspringer af en ifølge liberalismen amoralsk sfære. Men som Kekes siger:

“the task of political morality is to provide and protect the possibilities and limits that the people of a society need to make good lives for themselves”

og sådanne grænser udspringer både af autonome og ikke-autonome handlinger, hvorfor en gyldig moralfilosofi må beskæftige sig med begge sfærer.

DYDSETISK KONSERVATISME

I nogle af de følgende kapitler bevæger Kekes sig fra det abstrakte til det konkrete og forsøger at vise den praktiske umulighed ved liberalismens idé om lighed og distributiv retfærdighed. Disse forsøg er generelt mindre velargumenterede og bygger i mindre grad på rent logiske argumenter end de første afsnit, men derimod på nogle ret omfattende antagelser om, hvordan verden er skruet sammen. Disse vil jeg ikke her beskæftige mig yderligere med.

Langt mere interessant er det at bevæge sig et skridt tilbage og spørge til, hvorledes Kekes' kritik af liberalismen kan forstås og hvordan den skriver sig ind i en

brede konservativ debat om forholdet mellem liberalisme og konservatisme. For at komme dette nærmere må imidlertid først et andet spørgsmål stilles: I hvilken udstrækning er Kekes' kritik relevant for liberalismen som sådan?

Kekes bruger en del krudt på at angribe sådanne idéer som distributiv retfærdighed, egalitarisme og ideen om at staten skal tilvejebringe de nødvendige forudsætninger for det gode liv. Men denne del af kritikken har jo kun relevans i forhold til forskellige udgaver af socialliberalismen, mens den slet ikke synes at ramme en mere klassisk liberalisme. Eksempelvis har den førnævnte Robert Nozick jo med megen fyndighed kritiseret de selvsamme idéer om distributiv retfærdighed og egalitarisme, som Kekes tilskriver liberalismen som sådan. På den baggrund vil klassisk liberale måske reagere på kritikken ved at feje den af banen som ikke gyldig i forhold til klassisk liberalisme, neoliberalisme eller såkaldt libertarianisme.

Men på et dybere plan har kritikken relevans også for klassisk liberalisme, for så vidt kritikken går på liberalismens grundlæggende antagelser. Også klassisk liberalisme ønsker jo autonomien styrket og tror, at dette vil betyde, at folk selv kan skabe det gode liv. Også klassisk liberalisme står over for problemet med at bortforklare ondskaben, og forklare, hvorfor deres politiske filosofi ikke formår at behandle ondskabens problem.

Derfor består der en væsentlig forskel mellem Kekes' kritik af liberalismen som sådan og den klassisk liberale kritik af socialliberalismen. Grundlæggende viser Kekes' kritik for mig at se tilbage til ét punkt,

nemlig liberalismens påstand om at en politisk moralfilosofi ikke skal kære sig om substantielt at sige noget om det gode liv, men blot begrænse sig til at sige noget om de rette politiske betingelser for den autonomi, der i sig selv vil føre til det gode liv.

Det er dette skel mellem det gode og det rette, der kommer til udtryk i liberalismens pluralisme, som Kekes vender sig imod, og dette viser hen til, at hans kritik, selvom dens konstruktive implikationer kun antydes, grundlæggende er en såkaldt dydsetisk kritik af enhver sådan moralfilosofi, der ikke vover at give sig i kast med det gode livs fundering i nogle substantielle dyder såsom høflighed, gavmildhed, arbejdsomhed og så videre. Dermed ligger Kekes' bog i den forstand i forlængelse af venstre- og højrekommunitaristernes kritik af liberalismen, eller af den kritik som er blevet fremført af Alasdair MacIntyre i hans klassiske *After Virtue*.

Dydsetikken er ikke nødvendigvis konservativ, men dens afvisning af pligtetikken og utilitarismens noget abstrakte forestillinger om det gode, går godt i spænd med en traditionel konservativ kritik af spekulatoren. For generelt vender dydsetikken blikket væk fra det abstrakte og spørger til de konkrete forudsætninger for det gode liv, og vil i modsætning til den traditionelle moderne etik med større selvfølgelighed kunne henvise til det bestående. Dette må naturligvis særligt gøre sig gældende i en tid, der som vores er karakteriseret ved at være en eftertid, det vil sige en tid, som ligger efter det skælv, som i 1960'erne og 70'erne betød en underkendelse netop af de traditionelle dyder til

fordel for en mere absolut funderet moral, hvis paradoksale konsekvens har været en radikal relativisering af de gældende konventioner, sædeligheden og dyderne.

Kekes, John: *Against Liberalism*, Cornell University Press, London 1997.

Præst eller røver?

DOLLARTRILOGIEN – Sergio Leones filmunivers blander kristne ikoner med mord og vold for at vise historien om det vilde vestens forfald.

Af Peter Nørgaard

EN FREMMED KOMMER TIL BYEN

Der blev skabt filmhistorie da den mystiske fremmed uden andet navn end det anonyme "Joe" kommer til San Miguel i Sergio Leones film *A Fistful of Dollars* fra 1964. Filmen blev første led af det, der senere blev kendt som *Dollar-trilogien*. De to senere film *For a Few Dollars More* (1965) og *The Good, the Bad and the Ugly* (1966) skulle ligeledes vise sig at gå over i filmhistorien. Særligt den sidstnævnte regnes for at være en af de bedste westerns nogensinde. Der er kun delvist tale om en trilogi i traditionel forstand, hvor der bygges videre på en eksisterende historie. Elementet af trilogi opstår, fordi der er en række genkendelige elementer, der går igen fra film til film. De samme skuespillere går i vidt omfang igen, men deres karaktertræk ændres en smule fra film til film. Hele trilogien kan ses som en lang stadig vandring imod det totale fravær af moral og etik. Dette bliver først for alvor klart i den sidste film, så lad os derfor starte ved begyndelsen.

I *A Fistful of Dollars* er den lille afsides by San Miguel præget af en bitter strid mellem byens to rivaliserende bander, med hhv. amerikanske John Baxter og mexicanske Ramón Rojo som ledende skikkelser. Clint Eastwood ankommer til byen i den sidenhen så velkendte grønne pon-

cho og med en cigarstump i munden. Han siger ikke meget, men byens to bander finder hurtigt ud af, at han er hurtig på aftrækkeren. San Miguel er ikke stedet, hvor man taler om tingene. Joe øjner chancen for at score kassen ved at tage arbejde for begge bander på samme tid, hvilket ikke overraskende bringer ham ud i en del problemer. Samme ide blev senere brugt i filmen *Last Man Standing* (1996), hvor Bruce Willis var manden, der forsøgte at spille på begge heste i et opgør mellem rivaliserende smuglerbander.

Joe er ikke nogen ridder på en hvid hest. Helt konkret kommer han da også ridende på et muldyr. Motivet er ikke at skabe lov og orden, men at score kassen på byens i forvejen dybt korrumpereede moral. Med filmen skabte Sergio Leone for alvor antihelten. Den gode – helten – som i virkeligheden ikke er specielt sympatisk. Han adskiller sig umiddelbart mest fra skurkene ved at historien ses fra hans synsvinkel. Clint Eastwood er meget langt fra frygtløse enegængere som John Wayne og Gary Cooper, datidens store western-ikoner med moral og karakterstyrke til overmål: I *High Noon* (1952) er Gary Cooper som *Will Kane* moralens sidste skanse i et samfund, der helt har givet køb på dets værdier, og i *The Man Who Shot Liberty Valance* (1962) er John Wayne manden, der bruger sin styrke til gode gerninger i en verden, hvor tøjlesløsheden og den stærkes ret er eneste bærende princip. Clint Eastwood er i nærværende film modsat en person med et noget svagere moralsk fundament at bygge på. Hans atypiske heltestatus bliver for alvor klar, da han i en scene gennembankes af Ramóns bande, noget der vist kun sjæl-

dent er sket for John Wayne. Antihelten tager han med i utallige senere film, mest kendt formentlig i de fem *Dirty Harry*-film fra 1970'erne og 1980'erne, men udpræget formentlig i *High Plains Drifter* (1973), hvor Clint Eastwood igen er i rollen som den navneløse fremmed, der kun har været i byen i godt 10 minutter inden han har gjort kort proces med tre lokale banditter, der har et lidt for dumt grin, samt voldtaget den lokale luder, der spiller en anelse mere dydig end hendes værdighed berettiger til.

Som historien skrider frem, synes Joe alligevel at stå lidt uden for det hele. Man får et varsel om dette allerede i starten af filmen, hvor han placerer sig på en balkon midt på byens hovedgade; lige imellem de to bandes tilholdssteder. Her er at gøre med en person, der måske alligevel bringer noget nyt med sig til San Miguel. Joe træder aldrig rigtigt i karakter som moralsk person. Der er ikke tale om udviklingshistorie, hvor det umoralske og dårlige menneske bliver åbenbaret for verdens dårskab, for så derefter forskræmt at kaste sig i støvet for at gøre gode gerninger. Den slags farisæisk frelstthed ligger langt fra Leones stil. Tværtimod bliver enhver form for katolsk selvretfærdighed nærmest gjort til skamme, dels ved at han lader Ramón Rojas bande optræde i en scene, der minder om den sidste nadver, dels ved at lade en kristen madonnafigur optræde i en rolle som filmens store skønhed, Marisol. Hendes barn hedder Jesus, så parallellen kan næsten ikke blive mere tydelig. I filmen er Marisol holdt fanget af Ramón i et lille hus uden for byen, og det antydes kraftigt, at hun mere eller mindre syste-

matisk voldtages af Ramón. Den kristne madonnafigur er sunket ned i sølet, og synes ikke at kunne tilbyde nogen form trøst. Det ender selvfølgelig med, at Joe redder hende ud af det moralske morads. Hun hører til et bedre sted. Tilbage står, at hun ikke bliver reddet af en ridder på en hvid hest, men af en person, der kun var lidt bedre end resten af byens indbyggere.

KRISTEN SYMBOLIK

Clint Eastwood fortsætter i rollen som antihelt i fortsættelsen *For a Few Dollars More*, denne gang under navnet Monco. Navnet betyder på italiensk noget i retningen af "enarmet" - Monco bruger da også sin venstre hånd til alt, mens den højre altid er klar, hvis der skulle blive brug for revolveren. Det er der tit, for også i El Paso er der fyldt med skurke og slyngler. Det er næppe tilfældigt, at navnet "Monco" minder om ordet "munk". På den måde sættes der lighedstegn mellem munken og revolvermanden. I filmen er Monco en dusørjæger, der lever af de dusører, han kan få ind for at uskadeliggøre det vilde vestens skurke. Det samme gælder Douglas Mortimer, der spilles af Lee van Cleef. En hårdkogt type, der er endnu mere barsk end Monco. I filmens åbningsscene sidder Mortimer og læser en bibel. Seeren tror, det er en præst, men bliver snart klogere. Det er ikke kristen moral, der gemmer sig bag bibelen. De to dusørjægere krydser hinandens spor, da den frygtelige desperado El Indio flygter fra fængslet med hjælp fra sin bande af lovløse misdædere. Indio går ikke af vejen for at myrde både kvinder og børn. Han er afhængig af hash, og har en underlig fetichisme for et mystisk guldur,

hvis klokkespil han holder af at lade folk lytte til, før han myrder dem. Indio slår sig ned i en ruinhob af en kirke sammen med sine 12 bandemedlemmer. Endnu et eksempel på Leones lettere spydige brug af kristen symbolik. Det er heller ikke guds ord, der kommer fra den prædikestol, hvor Indio fortæller sin bande om sine planer. Dusøren på Indo er på 10.000 dollars, så både Monco og Mortimer begiver sig af sted til det lovløse El Paso for at finde Indio og hans bande. De to bliver hurtigt enige om, at det er langt bedre at arbejde sammen. Hvis Joe havde en snært af moral i *A Fistful of Dollars*, så er det helt forsvundet i *For a Few Dollars More*, hvor han ikke på noget tidspunkt synes at være optaget af andet end størrelsen på de dusører, som han kan skrabe sammen. Han lever helt i overensstemmelse med filmens åbningscitat: *"Where life had no value, death, sometimes, had its price. That is why the bounty killers appeared."* Derimod viser Mortimer sig at være en langt mere moralsk karakter, der godt nok slår ihjel for dollars, men som har et personligt motiv for at gøre det.

FORFALDSHISTORIEN

Det helt store moralske kollaps kommer i trilogiens sidste og mest berømte film *The Good, the Bad and the Ugly*. Filmen er langt mere ambitiøs end nogle af de to andre. Den har en betydelig længde, og det er tydeligt, at Sergio Leone drømte om at lave egentlig storfilm, noget der til dels lykkedes med *Once Upon a Time in the West* (1968) og for alvor lykkedes med *Once Upon a time in America* (1984). I filmen er Clint Eastwood under navnet Blondie ("The Good") tilbage i den samme rolle, som vi kender ham fra de to fo-

regående film, næsten, for der mangler noget. Den grønne poncho, som han har haft på i de to tidligere film, er forsvundet. Han er stadig ikke en god helt, som det ses, da han efterlader Tuco ("The Ugly") ude midt i ørkenen. Hvor Lee van Cleef var en næsten moralsk person i den forrige film, så er han her gennemført umoralsk og ond i rollen som "the bad", den skruppelløse og skurkagtige Sentenza (i filmen kaldet "Angel Eyes" - navnet Sentenza fremgår kun af rulleteksterne).

Filmen foregår mens den amerikanske borgerkrig raser. De tre hovedpersoner finder hver for sig ud af, at de trængte styrker fra den konføderale hær i hast har gemt 200.000 dollars i guld i en grav på Sad Hill Cemetery. Herefter er der lagt op til den helt store skattejagt i traditionel stil, hvor de forskellige hovedpersoner konstant forsøger at skaffe hverandre af vejen på forskellige udspekulerede måder. Borgerkrigen er hele tiden tydeligt til stede som en meget markant baggrundshistorie. Der ses soldater, udbændte byer, der høres granatnedslag osv. Den ligger konstant og rumler i baggrund som en fjern torden, men som filmen skrider frem bliver den stadigt mere tilstedeværende og insisterende, for til sidst at smelte sammen med filmens egentlige hovedhistorie om de tre hovedpersoners skattejagt. I en markant scene hen imod filmens slutning er Tuco og Blondie nået frem til frontlinjen, hvor nord- og sydstaterne kæmpe om herredømmet over en bro. Den fordrukne nordstatskommandant fortæller de to, at der kæmpes om broen dagligt, men at ingen er i stand til at vinde herredømmet trods de enorme tabstal på begge sider. Da de daglige kamphand-

linger efterfølgende tager deres begyndelse, bliver krigens meningsløshed klar for enhver. Blondies kommentar, "*Never have I seen so many good men wasted so badly*" gør det helt klart, at krigen faktisk er filmens egentlige hovedhistorie. Scenen minder meget om en tilsvarende i Francis Ford Coppolas *Apocalypse Now* (1979), hvor cpt. Willard på sin rejse op af Nungfloden er nået til et sted, hvor amerikanerne kæmper om at bevare kontrollen over en bro: Broen ødelægges om natten, og genopføres om dagen, så hovedkvarteret kan sige, at vejen er åben. Krigens absurditeter og meningsløshed står også her klart for enhver. Ved et nærmere eftersyn minder de to film i øvrigt meget om hinanden: De foregår begge under en krig, og hovedpersonerne begiver sig i begge film ud på en farefuld rejse længere og længere ind i krigen og dens væsen. I *Apocalypse Now* gennemgår hovedpersonen imidlertid også en form for udvikling, hvorimod dette ikke helt kan siges i *The Good, the Bad and the Ugly*. I begge film når hovedpersonerne imidlertid ind bag ved krigens facade af heroiske trompetfanfarer, hvorefter dens virkelige natur åbenbares. I den her omtalte film sker det ved, at hovedpersonerne efter at have overværet det store slag krydser floden, hvorefter de omsider når frem til Sad Hill Cemetery. Sergio Leone tager sig god tid til at vise os resultatet af krigen. I næsten tre minutter lader han det endeløse antal gravsten åbenbare sig for beskueren. Morricones musik, "*The Ecstasy of Gold*", gør scenen til en af filmens mest berømte. Sad Hill Cemetery er et krater med endeløse række af gravsten på siderne og med en cirkulær afsvedet plads i midten. Med andre ord gives der tydelige associationer

til et granatnedslag, der har ført død med sig.

På Sad Hill Cemetery smelter filmens to historier for alvor sammen. De tre hovedpersoners hæmningsløse grådighed synes pludselig at være en meget lille synd i forhold til den store dårskab, som beskueren kan se resultatet af på kirkegården. De tre hovedpersoners skattejagt er den lille umoral i den store. I filmens sidste scene skal de tre hovedpersoner duellere om skatten. Det sker på den cirkelrunde plads midt i kirkegårdens krater. Jorden er afsvedet, tør og gold, og udenom ses hele tiden den endeløse række af gravsten. Hele filmen har været en rejse mod dette moralske "ground zero" af dårskab, grådighed og død. Selvom de tre hovedpersoners indbyrdes intriger kan synes meget små i sammenligning med krigen, antyder deres placering i midten af krateret dog, at det er fra dem, det hele udgår: Menneskets dårlige moralske egenskaber og utrættelige stridigheder er altså urkimen, og den egentlige synder.

LEONE OG MØRKETS HJERTE

Selvom det formentlig ikke har været Leons hensigt at filmatisere Joseph Conrads bog *Mørkets Hjerter* (1902), så kommer han meget tæt på. I bogen rejser en eventyrlysten sømand op af Congo-floden, hvor han opdager, at den moderne verden ikke er andet end grådighed og dårskab. Den afsvedne cirkel på Sad Hill Cemetery er netop en slags mørkets hjerte, selvom filmen ikke kommer i nærheden af at være nær så mørk som Conrads bog. I lyset af bl.a. Leones senere film, kan han heller ikke siges at være nær så pessimistisk

med hensyn til fremtiden som Joseph Conrad. Leones mere tvetydige forhold til fremtiden og det moderne ses f.eks. i *Once Upon a Time in the West*, hvor den både rummer det livgivende (symboliseret ved Jill) og døden (symboliseret ved den korrumperede pengemand Mr. Morton). Som "filmatisering" af Joseph Conrads bog er *The Good, the Bad & the Ugly* lettere tilgængelig end *Apocalypse Now*. Sidstnævnte film er vanskelig mens pointerne skildres skarpt og præcist i Leones film. Dette er dels opnået ved, at Leones film ikke har samme psykologiske dybde som *Apocalypse Now*. Den slags interesserer ikke Leone. Han interesserer sig ikke så meget for den indre dybde som for det ydre udtryk. Filmene er stilistiske mesterværker, der gør effektiv brug af effektive virkemidler. Leone tager sig i alle film god tid til at præsentere sine personer og landskaber: Supernærbilleder af de forskellige personer, og panoramaudsigt over det vilde vestens uendelige landskaber. Der bliver aldrig sagt meget. De andre virkemidler er langt vigtigere. Filmenes lydspor hører til filmhistoriens mest berømte og effektfulde. Det store fokus på det ydre udtryk gør ikke filmene overfladiske. Modsat Francis Ford Coppola i *Apocalypse Now*, så ønsker Sergio Leone ikke at så meget at *fortælle* om det moralske forfald, han ønsker at *vise* os det. Historien drives frem af billed- og lydeffekter, ikke af dybsindig monolog. Der er ikke en sorttalende Marlon Brando på Sad Hill Cemetery. Der er kun den gode, den onde og den grusomme. Filmens afgørende duel tager næsten fem minutter, hvor instruktøren filmer de tre hver især sammen med kirkegården. De afgørende skud tager under et sekund. Det er ikke

skuddene, der er interessante, men situationen, der leder op til skuddene – at vise de tre hovedpersoner på netop dét sted.

DEN KATASTROFALE BORGERKRIG

I filmens sidste scene er Clint Eastwood tilbage i den grønne poncho, som han havde haft på i de to foregående film, men som har manglet i hele *The Good, the Bad and the Ugly*. Dette betyder, at han er trådt tilbage i sin gamle rolle som revolvermanden, den mystiske fremmed. Eller rettere: trådt *ind* i sin rolle. For på Sad Hill Cemetery går det op for os, at de tre film formentlig følger en omvendt kronologi, sådan at den sidste film kommer først i tid, og den de to andre efterfølger. Det er ikke her, det hele sluttede, det er her det hele begyndte. Borgerkrigen bliver dermed den store urkatastrofe, der har ført al den tøjlesløshed og lovløshed med sig, som vi kender fra det vilde vesten. Ser man godt efter, kan man også se, at Blondie faktisk finder sin poncho i filmens slutning, lige før han ankommer til Sad Hill Cemetery. Da han ifører sig den, ved vi, hvor vi er, og hvor vi er på vej hen. I hele filmen har han nærmest været lidt uden for det hele. Handlingen er i det væsentlige drevet frem af Tuco, mens Blondie i det væsentlige har været en form for tilskuer. Et tydeligt eksempel på det er hans moralske fordømmelse af krigens meningsløshed, jf. ovennævnte citat. Han optræder ofte i scener, hvor han kigger på det der sker. Nu er han på vej til at blive mere involveret i begivenhedernes gang.

Også Tuco synes at være en mere tvetydig person. Vi møder ham som en umoralsk mexicansk bandit, men i en enkelt

scene viser det sig, at forholdet er mere kompliceret. Dette sker da Blondie og Tuco har søgt tilflugt i et kloster. Her møder vi Tucos bror, der er præst. Broderen bebrejder Tuco hans umoralske levevis som røver og bandit. Tuco bliver rasende over broderens skinhellighed, og lader ham forstå, at hvor de kom fra, var der ikke andre muligheder end at blive præst eller røver; når broderen valgte det første var det fordi, han ikke havde modet til at blive røver. Det var derfor Tuco, der måtte blive hjemme og forsørge familien ved kriminelle ugerninger, mens broderen behændigt kunne drage i kloster. Med andre ord siges direkte, hvad der kun blev antydnet i *For a Few Dollars More*: Præsten er ikke bedre end røveren. Leone har ikke meget til overs for den skinhellige præst, der spærrer sig inde i et kloster for så at lade verdens ondskab være forbeholdt staklerne uden for murerne. Denne hellighed er i Leones øjne falsk. Man skal ikke tro, at man på den måde kan blive et bedre menneske end de umoralske revolvermænd, der hærger rundt i det vilde vesten. Kristen moral er ikke et alternativ, som man bare uforpligtende kan vælge til.

DEN FULDENDTE AFVIKLING

Den vandring der gik fra San Miguel over El Paso er nu endelig tilendebragt på Sad Hill Cemetery. Det moralske forfald begyndte i *A Fistful of Dollars*, og fik for alvor lov til at folde sig ud i *A Fistful of Dollars more*. I *The Good, the Bad and the Ugly* bliver det løftet op på et højere niveau, hvor omdrejningspunktet ikke længere er hovedpersonernes forskellige handlinger, men den store moralske katastrofe. Samtidig placeres de tre mænds strid i midten

af det hele, og det antydes således, at det hele har rod i mennesket selv. Det moralske forfald er ikke isoleret til en fjern af-sides by ved navn San Miguel, men er blevet noget omsiggribende, hvor den kristne moral ligger i ruiner og ikke tilbyder noget troværdigt alternativ. I San Miguel kunne man trods alt høre kirkeklokker, i *The Good, the Bad and the Ugly* kan man dårligt se at bunken af murbrokker, som Blondie og Tuco stopper op ved kort før Sad Hill Cemetery, engang har været en kirke. Der er tale om en lang udviklingshistorie med omvendt fortegn. Først det gode, så det onde, og til sidst det grusomme. Det er nok det vigtigste, man skal få ud af at se Leones tre film.

Traditionens historie

TRADITION – Knud Wentzel skriver i ny bog om traditionens historie i Danmark og Europa, fra begrebet opstod efter oplysningstiden og til dets omdiskuterede status i dag.

Af Rasmus Pedersen

TRADITION OG NUTIDEN

Et af de spørgsmål, der altid står centralt i samfundsdebatten og deler vandene, er det vedrørende traditionens betydning for nutiden. Et af de centrale politiske skel går mellem to fløje; den ene side afviser tradition som noget, der undertrykker og forhindrer et frit liv – den anden anser traditionen for et nødvendigt redskab til at begå os i den virkelighed, vi er født i. Hvad enten man tilhører den ene eller anden fløj, gælder det, at tradition er blevet et omstridt og politisk strids spørgsmål – måske taler vi mere om tradition, fordi vi er ved at miste den, er blandt andet en af pointerne i Knud Wentzels *Rend mig... Et essay om tradition*, der skildrer denne kamp om traditionen.

Wentzels bog er en undersøgelse af, hvordan vi har talt om tradition siden begrebet opstod under oplysningstiden. Men Wentzel går interessant nok den anden vej – fra et essayistisk afsnit om nutiden, og så gradvist bagud, gennem ungdomsoprøret til det moderne gennembrud tilbage den franske revolution og oplysningen. Wentzel starter med traditionen som vi kender den i dag. For traditionen bliver faktisk dyrket i dag; ifølge Wentzel er der en mærkelig dobbelthed i det innovationssamfund, der på en gang

er stærkt orienteret mod fremtiden, men samtidig begiver sig af sted med en såkaldt museal traditionsdyrkelse; altså en traditionsdyrkelse, der iagttager traditionen og fortiden, men ikke selv tager del i den. Som sådan er traditionen i dag kørt ud på et sidespor af innovationen;

”Skolevæsnet justeres i disse år til at ruste eleverne til effektivitet i fremtidens samfund, ikke til at blive demokratiske eller alment dannede borgere. Som udtalt orienteringspunkt for samtlige drivende kræfter i den moderne verden: globalisering, kapitalmarked, medieudvikling og it-teknologi står værdien *fremtid*.”

Det centrale ved nutidens traditionsdyrkelse er altså netop det, at den, hvor voldsom den end i visse tilfælde måtte være, er adskilt fra det aktive samfundsliv, som først og fremmest er domineret af fraselignende slagord om vækst og innovation. Wentzels eksempel er Lars Kolind, erhvervslederen, der med den såkaldte Kolind-kur satte grænseløs innovation i centrum, og affejede al tradition og reference til fortiden som farlige bånd; men som privat bor i et gods indrettet med kunst og historiske genstande. Heri er der ingen bizar modsætning, men snarere et repræsentativt udsnit af traditionens plads i innovationssamfundet.

Et af bogens interessanteste afsnit er det, der holder hvad titlen lover, nemlig at være et essay om tradition. Heri er en række frie og generelt glimrende betragtninger om traditionens væsen. Traditionen fungerer, siger Wentzel, i ”forholdet mellem *brud og kontinuitet*”. Den baserer sig for så vidt lige så fuldt på, at der er en

udvikling, den kan skabe bro til, som en fortid:

”Det er traditionens eksistensberettigelse, at noget ville forsvinde i intetheden, hvis ikke den trådte i kraft: En kløft, en diskontinuitet, som traditionen ikke ophæver, men bekæmper, mildner, gør overkommelig. Dybest set er det selve tidens tilintetgørende malen, traditionen er sat i verden for at ’reparere’.”

Wentzel skelner mellem to former for tradition; rituel praksis og kulturel dyrkelse. Den første er selve den ureflekterede udøvelse af traditionen, og kan findes i forbindelse med bryllupper, kirkehøjtidler osv. Den rituelle praksis er først og fremmest selvfølgelig og knytter sig til de store overgange i livet; og Wentzel viser hvordan den rituelle praksis er blevet skilt fra det, han kalder dens fortidsbillede. Det vil sige: Udførelsen af den rituelle praksis i dag sker ofte uden hensyn til traditionens fortidige betydning, og er så at sige blevet til et tomt ritual: Wentzel fremhæver et billede af en brud i hvid kjole med slør, symboliserende uskyld, men med et spædbarn på armen. Vi forstår ikke traditionerne – men vi bruger dem, lidt endnu. Wentzel taler om en rodeskuffe ved navn ”gamle dage”, hvor det uforståelige ved ritualerne gemmes bort; sådan gjorde man i gamle dage.

KULTURELLE FEBERREDNINGER

Wentzel er, måske en smule overraskende, skeptisk over for projekter som kulturkanonen. Hvis de kanoniserede værker har mistet deres indre autoritet, er det en latterlig tanke at de skulle lade sig ”genoplive bag ydre autoriteters forsvarsværker. De pædagogisk påbudte

kanoner er dømt til at blive paradeprojekter”. Det er feberredninger, og tjener kun til at afskærme traditionen endnu mere fra innovationen; det er den kulturelle traditionsdyrkelses historie, at den efter ritualerne har mistet deres indre legitimitet, har været uden rygdækning. For der udgives flere historiske værker end nogensinde før, men fælles for dem er, at de må forsvare sig mod innovationssamfundets angreb; når der tales mere end nogensinde før om rødder, værdien af kulturarven osv., må det ikke forstås som et udtryk for, at kulturarven står stærkt, men netop det modsatte, som desperate forsøg på at redde en synkende skude. Det er både bogens styrke og svaghed, at den totalt afviser at komme med både værdidomme og løsninger på problemet; det er nemt at skyde med skarpt efter kulturkanonen, når ens egen position er, at det ikke kan nytte noget at kæmpe imod tabet af tradition.

Tanken om, at traditionen i det hele taget skulle tage aktiv del i livet er for moderne mennesker næsten utænkelig; når traditionen optræder for det moderne menneske, er det altid som led i selvrealisering. Det er svært at tro på, at alle par, der gifter sig i kirker, bekender sig til den kristne tro. Kirken og den hvide kjole er tradition uden autoritet, smykker, individet hiver op fra ”gamle dage”-skuffen.

OPGØR MED AUTORITETEN

Naturligt nok indledes den mere historiske undersøgelse af traditionsbegrebets udvikling med en analyse af ungdomsoprøret, der identificeres som en central milepæl i afviklingen af tradition, men ikke – og her udmærker Wentzels bog sig –

som et afgørende brud; når '68-oprøret havde så stor gennemslagskraft skyldes det, at de værdier, oprøret rettede sig mod, var undergravede i forvejen. For Wentzel var '68 en effektivering af det, der var blevet arbejdet hen imod længe:

”Det afgørende og historisk skelsættende var, at oprøret nok rettede sig mod den ene eller anden autoriserede institution eller tænkemåde. Men når de så forbløffende let lod sig vælte, var det fordi den indre legitimitet, der havde indsat dem, autoritet som kulturel styringsmekanisme, ikke længere var gyldig. Fænomenet var undergravet i forvejen.”

Den autoritet, der var samfundets princip, var blevet undergravet i forvejen; '68 var ikke så meget et brud som det var en logisk fortsættelse af den udvikling, Wentzel sporer bagud. I Danmark er det først og fremmest Georg Brandes og sidenhen PH, der er skyld i denne undergravning af autoritet og tradition. Wentzel skildrer levende efterkrigstidens kulturkamp mellem Heretica-digterne på den ene side og yngre forfattere som Leif Panduro på den anden. Wentzel fremhæver især Martin A. Hansens *Orm og Tyr* fra 1952 som et forsøg på at restaurere det tabte; og i sammenligning med Leif Panduro står det i dag klart, hvilken kløft der er mellem de to forståelser af fortiden; ”et kulturchokerende scenskift fra det kristne nationalfællesskab til den religionsindifferente storbyoverklasse med tilhørende gymnasie miljø”. Fronterne er trukket skarpt op, og der er milevidt imellem. Panduro skriver om en gymnasieelevs liv; Martin A. skriver en gigantisk national fortælling, fra jægersamfundet til middel-

alderens landsbykirker. Skellet spejles i stilen; Martin A. er fyldt med alvor og rodfæstethed; her er ingen af den ironi og spontanitet, der skulle komme til at dominere litteraturen i mange år efter. Skiftet i fokus er totalt, og afspejles den dag i dag i gymnasiernes pensa, hvor langt den meste litteratur placerer sig efter dette brud mellem modernisme og en slags postmodernisme.

DEN KULTURRADIKALE KUNST

Grobunden for de to forskellige kunstbegreber er ifølge Wentzel PH, der kritiserer det, han kalder et borgerligt kunstbegreb. Den borgerlige kunst, siger PH, skatter det skønne, sjældne og kostbare; tænker man i første omgang at dette lyder uproblematisk, tager man grundigt fejl, for en sådan kunst kan ikke ”blive hver mands eje”. PH bliver dermed fortalere for en position, der knytter vurderingen af kunst og æstetik til sociale strukturer. PH's indflydelse i datidens – og eftertidens – kulturdebat har været kolossal; og hans idéer om kunst og kultur som et socialt redskab kommer i høj grad til at dominere det danske kulturliv længe efter krigen.

På den måde opstilles der en hel kulturradikal kongerække, der interessant nok starter med nutidens managementkultur, via Rifbjerg og Panduro, Poul Henningsen, Georg Brandes og tilbage til, selvfølgelig, fristes man til at sige, den franske revolution. Der er ikke noget synderligt revolutionerende i navnene på den liste; de er alle berømte og berygtede for deres plads i kulturhistorien. Men Wentzels bog er en glimrende syntetisk fremstilling af sammenhængen mellem en række me-

get spredte synspunkter indenfor et bredt kulturelt felt.

Analysen rummer dog også en række større eller mindre overraskelser; tror man efter at have set rækken af kulturradikale, at traditionens forsvarende skulle findes på højrefløjen har man kun i nogen grad ret. Wentzel fremhæver en række professorer, der tog den klassiske dannelses i forsvar, men først og fremmest havde tilknytning til Socialdemokratiet, såsom Hartvig Frisch og Julius Bomholt - og den managementkultur, der i dag danner fronttrop i kampen mod traditionen, drives først og fremmest af et borgerligt-liberalt erhvervsliv. Wentzel viser også, hvordan Brandes i sit berømte forsvar for det moderne gennembrud påkalder sig traditionen: Hans idéer er blot de, der er dominerende i den europæiske tradition. Her gemmer sig en interessant problemstilling, som Wentzel aldrig ser nærmere på: Skal tradition forstås rent strukturelt som det, der var før, eller indebærer traditionen i sig selv en mere autoritetstro, hierarkisk samfundsstruktur? Et stykke af vejen falder de to naturligvis sammen, men ikke altid. Det har jo netop i høj grad været kulturradikalismens idéer, der har udviklet sig til at være tradition i dansk åndsliv. Wentzels traditionsbegreb er i hvert fald et stykke af vejen lige så meget et begreb om en særlig samfundsstruktur og det, han kalder autoritetsprincippet som det er et begreb om tradition som det, der er blevet overleveret til nutiden fra fortiden.

PERSPEKTIVRIG KULTURHISTORIE

Bogen lader desværre en del spørgsmål ubesvarede; hvorfor lod traditionen sig

knække? Skal det hele så forstås sådan, at de kulturradikales kultursyn har sejret? Hvad angår det første, er Wentzel kort inde på en del af forklaringen: Tradition er stort set umulig at forsvare med rationelle argumenter, især som den viser sig for den enkelte. For det er traditionens væsen, at den er ubemærket når den fungerer, og kun viser sig, når den ikke længere fungerer - eller helt er forsvundet. Den er fra starten i modsætning med kulturradikalismen, hvis mantra er, at det perfekte samfund kan opnås gennem rationelle borgeres dialog. Traditionen lader sig ikke forklare gennem rationel dialog; måske er det derfor, den fik sit kunstige åndedræt i Martin A. Hansens mystiske og dunkle modernisme. Det forbliver gætværk. Knud Wentzel interesserer sig tilsyneladende ikke for spørgsmålet, men fremstiller i det hele taget processen som noget nær uundgåelig, i lige linje fra oplysningen og frem. Den tendens, der spores i den grundlæggende tese, at det nu en gang går som det går, er her tydelig, og forenkler billedet. De kulturkampe, Wentzel skildrer, har alle været intense på begge sider. Jeg forestiller mig, at en kulturradikal må sidde med en mærkelig følelse ved at læse Wentzels bog, og undre sig over fremstillingen af traditionskritikkens sejrsmarch de sidste 200 år. Både den kulturkonservative og -radikale må være slukørede efter at læse Wentzels bog; efter århundreders fortsat kamp, har ingen af dem sejret, men står snarere begge marginaliserede. Wentzel giver indtryk af, at kulturradikalismen ikke bare har sejret, men har tiden og det lidt udefinerbare, men tilsyneladende uundgåelige fremskridt på sin side. Næppe nogen kulturradikal ville i dag mene, at

kulturradikalismen har vundet altoverskyggende indflydelse i samfundslivet. Der er noget overdrevent ved Wentzels behandling af traditionens deroute – der er ikke noget unaturligt i, at industrialisering og urbanisering medfører et anderledes reflekteret forhold til mere traditionsbårne samfundsformer, men traditionen har vist sig mere sejlivet end kritikken giver udtryk for – ellers ville det næppe være muligt at skrive en bog om dens så lange kulturhistorie.

Overordnet set er Wentzels korte bog imponerende, først og fremmest fordi den, sin længde i betragtning, er ufatteligt perspektivrig. Dens essayistiske afsnit om traditionen i dag vil være interessante for enhver politisk interesseret, dens korte danske litteraturhistorie trækker nye linjer og opstiller væsentlige skel. Mest af alt udmærker den sig ved at være en grundig behandling af et emne, der på trods af at være så omdiskuteret, sjældent bliver beskrevet med så stor viden og skarpsyn.

Knud Wentzel: *Rend mig... Et essay om tradition*. 150 sider, C&K Forlag.

Mit rige for en hest!

SHAKESPEARE – At oversætte det engelske sprogs største mester til et moderne dansk uden at gå på kompromis med originalens tyngde er en kolossal opgave – Niels Brunse forsøger at løse den.

Af Jens Wendel-Hansen

BALKONSCENER OG ARKITEKTSTOLE

For de fleste af os står Shakespeare sikkert enten som noget med overkørt, ked-sommeligt og trægt sprog eller som noget med rimelig fimsede og ømme balkonscener – med Leonardo di Caprio i hovedrollen. Sådan stod han også for mig, indtil jeg i foråret så *Richard III* i Det Kongelige Teaters opsætning. Dette er vel nok stedet, men næppe tiden til at anmelde denne opsætning, men kort kan det siges, at der var rimelig mange arkitekttegnede stole og rimelig få rekvisitter. Nærværende anmelder ville nok have foretrukket det omvendt. Men selve stykket fik mig til at tænke, at Shakespeare, som jeg i øvrigt ikke har stiftet bekendtskab med før på trods af ni års undervisning i engelsk (tak til et effektivt og evigt fornyende skolevæsen – hvad gør det så, at den almene dannelse bliver tabt på gulvet?), måske ikke var det værste at påbegynde læsningen af.

Meget belejligt var første bind af Shakespeares samlede skuespil i ny oversættelse udkommet i november 2010, så man kunne selvfølgelig slå to fluer med et smæk ved at anskaffe sig denne. Dette ville desuden forpligte en perfektionist til at skaffe sig de andre bind løbende, og da man ikke kan have bøger stående uden i

hvert fald at overveje at kigge i dem, lå der i et sådant køb muligheden for at tvinge sig selv til at stifte bekendtskab med en væsentlig del af den vestlige kultur. Jeg var naturligvis, som man bør være, nervøs over, hvad termen "ny oversættelse" så dækkede over og åbnede bævende den lille blå bog og begyndte at læse *Richard III*. Dette skulle hurtigt vise sig at være et fejltrin. Efter at have læst den første fodnote, som leveres efter første scenes femte linje, stod det klart, at det forudgående stykke, *Henrik VI*, var hele optakten til det blodige og intrigefyldte skuespil. Det er med dette stykke, eller rettere denne trilogi, denne anmeldelse vil beskæftige sig.

SPROGLIGE FINURLIGHEDER

Først ganske kort om Niels Brunses oversættelse: Den er forrygende! Åbner man som god, anglificeret dansker en engelsk udgave af Shakespeares skuespil, vil man finde ud af, at det engelsk, som tv-serien *Venner*, det danske uddannelsessystem samt diverse charterrejser har udstyret en med, ikke tilnærmelsesvis yder dette svulstige sprog retfærdighed, hvilket på den anden side betyder, at en læsning af originalteksterne vel nok kan være givende, men lige såvel drænende hinsides almindelig forståelse. Niels Brunse har imidlertid i sin oversættelse forsøgt at fange det levende, svulstige og af sproglige finurligheder krydrede sprog, som var Shakespeares, og har gjort det godt. Her en lille forsmag i form af stykkets første replik, som er hertugen af Bedfords udtrykte sorg over Henrik V's død – den store konge, der så overlegent slog franskmændene ved Agincourt i 1415:

Lad himlen bære sort. Dag, vig for nat.
Kometer, I som varsler om forandring
i tid og land, træk jeres klare sølvtråd
hen over himmelhvælvet som en svøbe
for onde oprørsstjerner, der har tilladt
en konges død – Henry den Femtes død –
alt for navnkundig til at leve længe.
England har aldrig mistet større konge.

Hvis originalteksten konsulteres, må denne anmelder i hvert fald konkludere, at Brunse har formået med ord, som endnu ikke er gået ud af det danske sprog, at bevare ordenes storhed, ordenes fremdrift og ordenes ånd. Den kvikke læser vil nok have lagt mærke til, at Niels Brunse har undladt at oversætte navnene. Således vil Henry i en dansk fremstilling normalt være Henrik, Edward Edvard, Charles Karl osv. Dette kunne måske være en indvending værd. Det må dog her have for øje, at dette ikke er et resultat af en manglende oversættelse af navne, men alene at holde navnene på deres eget sprog. Således benævnes Jeanne d'Arc også med sit franske navn – ikke med Joan of Arc, som i Shakespeares oprindelige udgave. Dette må give et indtryk af en manglende overensstemmelse mellem originalmanuskript og oversættelse, men har samtidig den effekt, at det desto mere gøres klart, hvor vi befinder os geografisk såvel som kulturelt. Dette kan vel siges at være et forsøg på at lægge Shakespeare tanker i hovedet og kan med rette kritiseres. Imidlertid kan det indvendes, at netop dette stykke – baseret på historiske hændelser – må være at forstå i en så konkret kontekst, at det også må antages at have været Shakespeares motiv at ønske publikums indlevelse i denne situation. I dette vil en udenfor stående dansker nok snarere kunne forholde sig til histori-

en som en udenlandsk historisk hændelse, når navnene er på originalsproget. Der kan siges både for og imod. Dette er hermed gjort. Anmelderen forbeholder sig imidlertid ret til at bruge de danske betegnelser.

Men til selve stykket: *Henrik VI* foregår, som det allerede er antydnet, fra Henrik V's død i 1422 og fortsætter herefter – logisk nok – indtil Henrik VI's fald og død med Edvard IV's magtovertagelse i 1461. Den historiske baggrund er således de sidste år af Hundredårskrigen (1337-1453) mellem England og Frankrig, som endte med fransk sejr – dette synes Shakespeare ikke ubetinget enig i – samt de første år af Rosekrigene (1455-1485), som blev foranlediget af, at fyrstehuset York fandt, at deres arvekrav til den engelske trone var mere berettiget end det siddende hus Lancasters.

DJÆVELSKE FRANSKMÆND

Første del af trilogien omhandler afslutningen af krigen med Frankrig. Kampene er mange, og overtaget skifter flere gange i løbet af stykket. Det evige rend ind og ud af borge, gør det hele tiden en smule svært at vurdere, hvem der synes at vinde. Den første kim til striden mellem huset York og huset Lancaster lægges ved, at repræsentanter for den engelske adel i Temple Hall – Englands juridiske centrum – er kommet i strid om arvekravet. Hertugen af York hævder sin ret, og hertugen af Somerset hævder på vegne af Lancaster-familien dennes ret. En tilstedeværende advokat bliver ligeledes opfordret til at tage stilling, og han tager stilling til fordel for York. Shakespeare viser hermed, at juraen er på Yorks side.

Franskmændene får ikke en mild medfart, idet den store helgeninde, Jean d'Arc, antydes at have ikke bare et seksuelt forhold med den franske kronprins, men desuden at stå i ledtog med djæveln. Franskmændenes svigefuldhed understreges ved, at Frankrig i slutningen af stykket accepterer, at den franske kronprins Karl bliver vicekonge under Henrik VI, men med det motiv at bryde aftalen, når de har styrke til det.

I anden del er Henrik VI blevet ældre. Han spiller nu selv en politisk rolle, men dog fortsat med den loyale og samvittighedsfulde rigsforstander, hertug Humphrey af Gloucester ved sin side. Kongens nærmeste – dronningen og hendes allierede (formodentlig også hendes elsker) hertugen af Suffolk ønsker imidlertid at være dem, der styrer Henrik, og forsøger at få Gloucester af vejen. Lettere bliver det ikke for rigsforstanderen, idet hans kone, som dyrker sort magi, også har magtambitioner, hvilket trækker opmærksomheden hen på den uskyldige Gloucester. Han arresteres, men myrdes inden sin rettergang af Suffolk, som bl.a. har allieret sig med kardinal Winchester – selv kirkens mand er altså fordærvet, hvilket yderligere understreges ved, at han forbander Gud på sit dødsleje. Suffolk landsforvises og dræbes af pirater. Hertugen af York øger sit pres på Henrik ved at forsøge ved hjælp af en folkeforfører, John Cade, at vække folket mod Henrik. Dette mislykkes, men i slutningen sætter York hårdt mod hårdt. Han gør krav på tronen, vinder adelige støtter samt en militær sejr og sætter efter kongen og dronningen, som flygter.

I tredje del kulminerer kampene mellem de to fyrstehuse. Henrik fanges af hertugen af York. Med trusler om vold forlanger han, at tronen efter Henriks død går til huset York. Kongen, der har indset, hvor ringe et arvekrav han har, indvilliger. Vi ser her Henriks ærlighed, idet han, der trods alt er konge, ikke forledes af sin forfængelighed til at kræve en ret, der ikke er der – juraen er jo på Yorks side, som advokaten slog fast i første del. Konfronteret med sin fordærvede og beregnende kone, dronning Margaret, trækker Henrik imidlertid i land. Margaret konfronterer nemlig Henrik med det faktum, at han i så fald vil fratage sin egen søn den arv, som er hans, idet hans far jo netop er konge. Der er ingen tvivl om, at Margarets motiver er de forkerte, men leflende for Henriks samvittighedsfulde sind, får hun ham til at give sig. Et slag falder ud til Lancasters fordel, hvorefter hertugen af Yorks yngste søn, Rutland, slås ihjel, og faderen, hertugen af York, hånes ved at blive iført en papirskrone samt tilbudt at snyde sin næse i et klæde med Rutlands blod. Ondskaben findes altså ikke entydigt på den ene side. Borgerkrigen har fået det værste frem i hver en englænder. Ved et efterfølgende slag vinder York-siden, og hertugen af Yorks ældste søn, Edvard, krones til konge, men han viser sig som en magtfuldkommen konge, som kræver sin vilje fulgt ubetinget. Denne pointe understreges, da Edvard ledt af kødeligt begær lægger an på den smukke enke lady Grey, selvom han har sendt sin loyale forkæmper Jarlen af Warwick til Frankrig for at bejle til kongens svigerinde af diplomatiske årsager. I første del havde Warwick valgt side ud fra en opfattelse af, at Yorks kamp var ren

og ærlig – den farveløse hvide rose i modsætning til den smigrende røde – men nu vender Warwick sig imod Edvard og slutter forbund med dronning Margaret, som også er hos kongen for at søge diplomatisk støtte imod Edvard. Her ender vi i tvivl. Hvem skal man holde med? Margaret og Edvard – Lancaster og York – er begge fordærvede, og nu er selv den rene, ærlige og oprigtige Warwick blevet ophidset til at skifte side fra det ene onde til det andet. I dette moralske virvar genvinder Edvard, på trods af et succesfuldt tog rettet mod ham, imidlertid magten, landsforviser eller henretter sine fjender, og nu er alt fryd og gammen – eller sådan synes det i hvert fald.

LOYALITET OG EGOISME

På trods af en mærkbar mængde historiske ukorrektigheder, som Shakespeare også i visse tilfælde selv falder over – i del 2 er lady Grey, Edwards senere dronning, York-støtte, i del 3 såvel som i Richard III konstituerer hendes og Edwards ægteskab netop foreningen af de to fyrstehuse, og hun er altså således at forstå som støtte af Lancaster – er der i trilogien tale om en mageløs historisk fortælling, som efterlader modtageren med store principielle spørgsmål: Hvad er loyalitet? Bør den ligge hos juraen eller hos det gode og samvittighedsfulde styre? Således er York ifølge Shakespeare den med det bedste arvekrav – det indser også den ærlige Henrik VI – men Edvard bliver en egoistisk og selvhævdende konge, hvor Henrik VI ledte landet af et godt hjerte. Ligeledes med rigsforstanderen Gloucester, som er vellidt folket, men som bliver offer for magtintriger. I lyset af borgerkrigen må man også stille sig selv det spørgsmål,

om loyalitet er en personlig eller politisk-strukturel størrelse? Hos hvilken "konge" skal man lægge sin autoritet?

Maner disse spørgsmål til selvskabte abstrakte loyaliteter og derigennem revolutionære handlinger? – eller er der bare tale om ren og skær værdirelativisme? Absolut nej! Svaret forbliver det ene rette og sande: Din loyalitet må ligge hos kongen! Men hvilken konge? Vi møder igen i trilogien en række skæbner, som fanges i dette magtspil, og som tvivler på deres loyalitet. I første del omvender hertugen af Burgund sig fra at støtte England til at kæmpe for sit fædreland, Frankrig. Under borgerkrigen slår en søn intetanende sin far ihjel. Det samme en far sin søn. Begge står bagefter med smerte over at være fanget i denne splid mellem loyaliteter, som borgerkrigen er. Jarlen af Warwicks endelige omvendelse er allerede nævnt. Hertugen af Clarence vender sig mod sin egen bror, Edvard, men må siden gå Canossagang, da Edwards sejr synes uundgåelig. Men de mennesker, der kommer til at stå som trilogiens skurke, er dem, der lader sig lede af egoisme snarere end loyalitet. Jeanne d'Arc allierer sig med Djævelen for at sejre. Oprørslederen John Cade forsøger at bygge sin magtbastion ved at udnytte folkets uvidenhed. Og tilbage står i slutningen af stykket Edwards anden bror, den magthungrende og vanskabte Richard af Gloucester, hvis magtstræb danner rammen om efterfølgeren, skuespillet *Richard III*, der efter grusomhed på grusomhed ender poetisk retfærdigt: "En hest! En hest! Mit rige for en hest!"

Tusind år, der blev væk

KAJ MUNK – Den kompromisløse digterpræst var den mest opførte danske dramatiker, men har siden sin død været omstridt blandt kritikere og historikere.

Af Christian H. Skov

Kaj Munk huskes som digterpræsten, som under besættelsen blev myrdet af nazisterne. Han blev et nationalt symbol, og hvor han før havde delt vandene, blev han nu et af de punkter, som det danske folk kunne samles om. Han var alt det, vi ikke var, men gerne ville være; og som vi efterhånden fik bildt os selv ind, at vi rent faktisk havde været.

Før sin død var han landets største dramatiker, en af dets fremmeste digtere og en markant kristen prædikant. Men han var også højreradikal, nationalist, brændende modstander af demokratiet, i en periode apologet for fascismen og fortaler for diktaturet. Efter krigen fremstod han måske nok som den, der havde været dansk som ingen anden. Men hvad ville det egentlig sige? At han helt bogstaveligt var dansk på en måde, man i dag kan have svært ved at genkende. Enkelte ville måske ligefrem kalde ham udansk.

Derfor er Kaj Munk igen som i sin levetid et stridens tegn. Tænk blot på den ideologiske betændte debat, der indledtes i forbindelse med oprettelsen af et Kaj Munk forskningscenter på Aalborg Universitet vha. øremærkede midler og efter en ihærdig indsats fra Dansk Folkepartis forskningsordfører Jesper Langballe. De-

batten understregede på den ene side, at dele af den moderne højrefløj havde en vis samtidsbestemt interesse i en genopdagelse af Munk, men også at mindst lige så store dele af venstrefløjen var interesseret i at glemme landets største og mest opførte dramatiker. Om ikke andet, så fordi højrefløjen kunne bruge ham. Det er ikke så lang tid siden, at den gamle socialdemokratiske debattør og tidligere LO-historiker Henning Tjørnehøj i Kristeligt Dagblad skrev et stærkt polemisk indlæg, hvori han afskrev Munk som udansk, fordi han var kritisk overfor demokratiet og hyldede diktaturet. Kronikken er ikke i sig selv interessant, da den er tynget af en udpræget tendens, der gør dens forfatter døv i forhold til Kaj Munk, men eksemplet tjener til at tydeliggøre, at der endnu findes en udbredt forhåndsforkastelse af Kaj Munk på det grundlag, at han ikke var en ægte dansk demokrat.

På godt og ondt er Kaj Munks eftermæle et tema i den såkaldte kulturkamp. I en forstand er en sådan kulturkamp et positivt fænomen, for om ikke andet er det en understregning af, at kultur og tradition stadig betyder et eller andet, og at samfundet ikke helt har strakt våben for den fordummende popkultur og den eksistentielle tomhed. Hvad er mere livsbekræftende end at se, at noget er så vigtigt, at folk er villige til at skændes om det! Men kulturkamp betyder også, at der bliver optrukket fronter, og at den åbenhed, der til enhver tid er en forudsætning for at forstå fortiden på dens egne præmisser underkendes til fordel for venstre- og højrefløjens krav om samtidsrelevans. Vi måler og vejer Kaj Munk efter vores egne

- angiveligt høje - standarder og finder ham for let.

Det er ikke min intention at afvise, at Kaj Munk var demokratikritikker, faktisk opfatter jeg ham som en af tidens mest udtalte fortalere for diktaturet herhjemme - hans radikalitet synes i hvert fald langt at overgå den almindelige parlamentarismekritik på højrefløjen. Men det er dog værd at bide mærke i - som også Niels Jørgen Langkilde fra Kaj Munk-forskningscenterets bestyrelse har indvendt - at Kaj Munk ikke først og fremmest var politisk tænker; eller for at sige det klart: Han var overhovedet ikke politisk tænker. Kaj Munk var dramatiker og digter, og desuden først og sidst kristen og præst i den danske folkekirke. Som Per Stig Møller har understreget i *Munk* er såvel prædiken som dramatik udtryk for Kaj Munks tro, og denne tro var på en gang klippefast og helt usikker. Ved hans begravelse blev det sagt: "Han ejede kun troen i kamp. Tvivl og anfægtelse indtil sjælens dyb var det element, hans tro levede i". Kaj Munk var ikke dialektiker i den forstand, at han anførte først det ene og så det andet, for at nå frem til noget tredje, og han var heller aldrig uafklaret, men han var modsætningsfyldt, og det er den store kvalitet i Per Stig Møllers nu efterhånden ældre værk om Kaj Munk, at den fremhæver en sådan splittelse som det gennemgående træk i Munks karakter, der ikke lader sig spise af med tvivlen som tilstand, men kalder på den ene dramatiske afgørelse efter den anden.

KAJ MUNKS LIV

Dette gik igen på flere planer. Kaj Munks forældre døde, mens han endnu var gan-

ske lille, først faderen og dernæst moderen og han blev herefter opdraget hos en plejefamilie på Lolland hos Peter og Marie Munk. Hjemmet var præget af en streng indremissionsk tro såvel som af omsorg, opofrelse og kærlighed. I den lokale skole mødte han grundtvigianismen i form af sin mangeårige dansklærer, som fostrede en stærk kærlighed i ham til litteraturen og den danske historie, samt opmuntrede hans endnu barnlige digterambitioner. Kaj Munk havde altså lidt usædvanligt rod i begge de store danske vækkelser, og han tog aldrig parti til fordel for nogen af dem. Langt hellere afviste han den kirkelige partidannelse, hvilket også kommer til udtryk i hans måske mest berømte skuespil *Ordet*. I Indre Mission fandt han langfredagskristendommen, loven, alvoren, ofret og pligten, mens han i Grundtvigianismen fandt begejstringen, det glade budskab, påskemorgen. Det ene kunne ikke klare sig uden det andet, ville ikke være sand kristendom foruden. Selv kaldte han sig påskelørdagskristen.

Som dreng blev han naturligvis drillet i skolen. Han var jo lidt en sær snegl, der læste litteratur og skrev digte, hvilket bestemt ikke gjorde sig gældende for hovedparten af bønderbørnene i den lokale landsbyskole på Lolland. Han svarede igen ved en selvhævdende ubehøvlethed, som gjorde ham immun over for flertallets dom - også dette var et blivende karaktertræk. Smukkeste gav det sig udslag i hans gennemgående kompromisløshed, hemmeligheden bag hans dramatiske kunst og kernen i hans forkyndelsesradikalitet, mindre kønt gav det sig udslag i en udtalt mangel på situationsfornem-

melse og pli. Det var ikke så få, der opfattede ham som helt igennem utålelig, eller havde den opfattelse, at venskaber med ham bedst fungerede på afstand. En af mellemkrigstidens markante åndspersoner, forfatteren Arne Sørensen, karakteriserede ved en lejlighed Munk over for forfatteren Martin A. Hansen med ordene, at han var "blottet for den beherskelse, skyhed, finhed, der er betingelsen for at kunne være i et bondesamfund, som vi andre er vokset op i."

Det var altså denne selvbevidste, måske lidt selvovervurderende, unge mand der nu optog teologistudiet på Universitet alt imens, han skrev på forskellige stykker, som det dog hverken lykkedes ham at få udgivet eller sat op. I 1924 blev han så præst i Vedersø, et lille fattigt sogn i det alleryderste Vestjylland.

Han var egentlig ingen god præst, og han var under alle omstændigheder en uortodoks en af slagsen.

Han brød sig i udgangspunktet ikke så meget om sine sognebørn, hvis vestjyske mentalitet var ham fremmed. Han brød sig ikke om højmessen, og han brød sig ikke om prædikenen. Han var fraværende, både når han var hjemme i sognet og når han – som det stadig oftere var tilfældet – var på farten, og han fandt det uden nødvendigt ved flere lejligheder at skælde sognets kirkegængere hæder og ære fra for deres i hans øjne overfladiske religiøsitet. Alligevel elskede de deres præst og selvom han flere gange i vrede søgte væk fra Vedersø, og endnu flere gange truede med at forlade sognet, gjorde sognebørnene hvad de kunne for at

fastholde deres uvillige hyrde. Han blev der livet ud.

Fra midten af 1920erne tog hans dramatiske karriere fart. I 1926 blev teaterstykket *En Idealist* om den magtsyge og ærgerrige 'diktator' kong Herodes opført. Der var tale om et stykke ekspressionistisk teaterkunst, der dog ikke faldt i anmeldernes smag – de forstod ikke rigtig hvad det drejede sig om. Censor Hans Brix, der havde antaget stykket kunne kun forsvare sig med: "Det Kgl. Teater bør have en fiasko en gang om året, og denne fiasko bør være forbeholdt en dansk forfatter".

Det egentlige gennembrud kom i 1931 med stykket *Cant* om tyrannen Henrik den 8., og snart efter fulgtes denne succes om med *Ordet*. I 1932 blev han opført 700 gange og han producerede med en vanvittig hast. *Ordet* skulle være skrevet på bare 6 dage! Og hans stykker blev opsat ikke bare i Danmark men i hele Norden. Fra 1928 til 1953 blev de opført 4896 gange i Norden alene. Men dertil hører, at han så godt som ikke blev opført i Norge og Danmark under besættelsen – af åbenlyse årsager.

BUDSKABET

Da besættelsens mørke skyer samlede sig om Danmark i april 1940, var Kaj Munk ikke alene Danmarks, men hele nordens store dramatiker, almindelig anerkendt som den største siden Ibsen. Og fra denne position manede han nu til opgør, modstand og afgørelse i forhold til den tyske besættelsesmagt. Men hans position berøede ikke alene på hans dramatiske succes. Han havde også fast spalteplads i Jyllandsposten, hvor han skrev svang pennen i ofte velskrevne, ofte krasse an-

greb på samfundet. Selve nerven i denne samfundskritik var frontalangrebet mod danskernes i hans øjne forpjuuskede nationale holdning. Det danske folk var et svagt folk, et splittet folk og et materialistisk folk, der langt hellere end at afgive ofre for nationen, ville æde sig en kræft til. Der var ingen forskel på den Munk, der i Vedersø skældte sin menighed ud for at have købt ham fint sølvtøj i forbindelse med et jubilæum i stedet for at bruge pengene på sognets fattige, og den Munk der regelmæssigt fældede dommen over det danske folk i dagspressen.

Da tyskerne kom, blev hans værste forudannelser om folkets og særligt politikernes moralske tilstand bekræftet. Danmark overgav sig næsten uden kamp. Politikere og kongen opfordrede alle til at udvise korrekt optræden. Officielt var landet dårligt nok besat, men blot under tyskernes beskyttelse. Den radikale Erik Scavenius, der snart blev udenrigsminister talte henført "om de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og forundring", og Dagbladet Politiken, radikalismens talerør, hyldede den europæiske udvikling som en virkeliggørelse af "drømmen om Europas forenede stater". De gamle partier støttede mere eller mindre modvilligt samarbejdspolitikken og en national samlingsregering blev dannet; der var ikke skyggen af heroisme over det danske folks indstilling. Hvad vi senere har haft tendens til at glemme er, at flertallet af danskerne støttede samarbejdspolitikken. Ja, selv da vinden vendte, var det kun en meget lille minoritet, typisk med rod i yderligtgående konservative, kommunistiske og nationalistiske grupper, som kastede sig ud i væbnet

modstand og satte livet ind. Kaj Munk karakteriserede åndsstemningen i sit lille digt fortvivlelsen fra 9. april 1940:

" De tusind år - så blev de væk
imorges klokken fem af skræk"

Øjeblikkets fejhed var tabet af tusinde års arv, for i Kaj Munks øjne havde det danske folk en forpligtelse, der rakte ud over det øjeblikkelige og det materielle. Folket var ikke alene forpligtet på at sikre, at denne generation klarerede skærene uden al for megen ballade. Netop fordi det var et folk, var det også forpligtet på at hævde sin egen selvstændighed og sin 1000 års nationale arv, men denne forpligtelse var med den 9. april blevet sveget. Danmark skulle have kæmpet, om så det havde betydet folkets undergang, for som det var nu, var folket allerede gået under, idet det ikke havde vist vilje til at være. Og dets undergang var ikke heltens tragiske død, men den smækfede svæklings åndelige sultedød.

En lignende fortvivlelse greb andre af Munks samtidige. Nogle af dem gik det ilde. En af dem var en ung Finlandsfrivillig, en nationalistisk og nazistisk garderofficier ved navn Schalburg. Oprindeligt var han blevet nazist, fordi han var national, og fordi han som russisk immigrant var tiltalt af nazismens stærke anti-kommunisme. Da tyskerne kom, sad han i Finland og havde været klar til at kæmpe. Men der kom ingen kamp. Regeringen ville ikke. Snart indrulleredes Schalburg fuldt og helt i nationalsocialismens dødsgarde SS og kom endog til at lægge navn til et hadet nazistisk terrorkorps i Danmark. En anden som det gik ilde var

den store nationale digter Valdemar Rørdam. Hele sit voksne liv havde han i formfuldendte vers besunget det danske fædreland og præcis som Munk tugtet det danske folk for dets manglende forsvarsvilje. Også for ham var 9. april et knæk. Her viste danskerne, at de næppe var Danmark værdigt. Men tyskerne derimod, de førte jo an i det store korstog mod kristenhedens og nationens fjende, kommunistregimet i Sovjet. Selvom Rørdam aldrig blev nazist, var hans fascination til at tage at føle på og også ham gik det ilde.

Fælles for dem var det, at de var drevet af en særlig blanding af national desperation og troen på, at det nazistiske styre var selve det nye, forløsningen, der kunne gøre op med alt det gamle og forpjuskede, det brugte og udslidte. De var desperate på nationens vegne og nazismen kunne dirigere denne desperation ind i, hvad der forekom at være en national utopi. Et gudsrige på jord - men uden Gud. Ifølge nogle - og efter en darwinistisk logik - måtte nazismen jo være bedst, alene fordi den havde vundet. En dansk nazi-sympatisør, den højrekonservative forfatter Harald Tandrup, udtrykte det lakonisk: "Jeg holder med den, der vinder".

Dette kunne ikke blive Munks holdning. Som i øvrigt langt de fleste nationalister lod han ikke den kulturelle desperation drive ham ud på det totalitære overdrev, men holdt sig modsætningsforholdet ikke blot til den tyske besættelsesmagt, men nazismen som ideologi for øje: "Jeg holder med Kristus på korset, jeg holder

med den der taber", svarede han Tandrup.

Munk søgte til kristendommen, holdt så at sige det nationale fast derpå og sådan kom besættelsen til at fremstå som en prøve for det danske folk, som Guds retfærdige tugt af sit ulydige folk: "Herre tugt os, du som gav med runde hænder", skrev han d. 21. april. Men tugten ville på et tidspunkt ophøre og noget andet komme i stedet. For ingen Fører og ingen *Il Duce*, ingen Werner Best og ingen Frits Clausen kunne gøre krav på Guds trone, og i hans - kun i hans - hænder lå afgørelsen. Først og sidst var det altså kristendommen og visheden om, at der var en mening med det hele, som bestemte Munks holdning under krigen.

Denne kristendom, støbt i spændingen mellem missionsk strength og grundtvigiansk frisind, var en tro, der var både idealistisk og national såvel som stærkt handlingsbetonet. Han udtrykte det sådan, at "tro er intet system, men tro er spænding og kamp". Dogmatikken var altså uvæsentlig for ham. Nok måtte noget af den bestå, for at troen kunne have fast grund under fødderne, men beskæftigelsen med tænkning over troen, faldt ikke i hans smag. "Dogmatik" sagde han ved en lejlighed, "har jeg altid betragtet som djævelens måde at lave kristendom på".

Et kristenmenneske opfattede han slet og ret som et menneske, der stod i forbindelse med Kristus. At være i forbindelse med Jesus var at være i forbindelse med det, der ikke kunne ses, men kun tros, altså i én forstand også at være i opposition til det, der kunne ses. Heri lå en ven-

ding fra materialisme til idealisme – og at troen er kamp og liv og ikke blot et system, det er netop at troen er en handlende tro, en tro ikke for teologen, men for den, der har sit liv at leve.

MUNK OG HØJRERADIKALISMEN

Dette fokus på livet frem for systemet afspejler vitalismens indflydelse på Kaj Munks livsanskuelse. Vitalismen var en bred strømning i kulturlivet, der gjorde sig gældende fra tiden omkring århundredskiftet og markerede et opgør med den rationalisme og systemtænkning, som herhjemme blandt andet var kommet til udtryk i naturalismen og det moderne gennembrud. Med til denne vitalisme hørte heroismen, for heroen eller helten var netop den, i hvem livskraften kom til ret og ære, den der ikke lod sig begrænse af konventionens skranker; den i egentlig forstand revolutionære; Nietzsches blonde bestie.

Men i denne vitalisme lå en latent fare. Mistroen til rationalismen, den rimelige betragtning, at livet ikke først og fremmest er fornuft, og erkendelsen af, at dette at underlægge livet fornuften, er at trælbinde livet, alt dette kunne nemt udarte sig til egentlig irrationalisme: den absolutte afvisning af fornuften og den europæiske oplysningstradition som sådan. Heroismen kan udvikle sig til en radikal handlingsfetichisme, hvor det ikke handler om, hvordan der handles, men hvor handlingen er god, blot fordi den finder sted. Dette ses vel tydeligst i tysk åndsliv blandt højreradikale som juristen Carl Schmitt og forfatteren Ernst Jünger. At nazismen netop slog igennem her, kan sikkert tilskrives en sådan intel-

lektuel strømning, der slog det moralske kompas i stykker.

Denne højreradikale handlingsfetichisme var ikke fremmed for Munk og i en periode gav den sig også udslag i et ihærdigt forsvar for diktaturet. At Munk var kritisk over for demokratiet, ville i første række sige, at han var kritisk over for det parlamentariske demokrati, hvor flertallet i parlamentet bestemmer, hvem der udgør regeringen. Hans kritik grundede i to forhold.

For det første var han kritisk over for systemets manglende evne til at handle. Et parlamentarisk demokrati som det danske byggede på kompromisset. Godt nok havde Socialdemokratiet og De Radikale flertal i Folketinget og kunne her føre blokpolitik, men endnu fandtes et Lands-ting, hvor de borgerlige havde flertal frem til 1936. Systemet var altså i mange øjne – også på venstrefløjen – handlingslammet. Jf. heroismen foretrak Munk et system, hvor man identificerede det rigtige og så gjorde det. For det andet var Munk kritisk over for selve ideen om partier. For han opfattede partier som synonym for splittelse, mens et sandt folkestyre skulle være for hele folket.

Løsningen på begge problemer forekom ham længe diktaturet, eller måske rettere diktatoren. For diktatoren er jo netop, den der handler. Mussolini opfattede han først og fremmest som den handlingens mand, der ved marchen til Rom i 1922 havde vist demokraterne og splittelsesfolkene døren, som havde set, hvad der var ret og så gjort det rigtige. Per Stig Møller fremhæver, hvordan Munk ganske vist var fortalere for diktaturet, men

viser også, at hans diktator-fascination kulminerede i midten af 1930'erne for derefter drastisk at aftage. Den historiske erfaring viste nemlig, at diktatorerne ikke gjorde det rette, men lige hvad der passede dem. Det smerteligste bevis herfor er jødeforfølgelserne i Tyskland. Den tyske racisme og antisemitisme var ham en vederstyggelighed, og det var som reaktion herpå, at han forfattede og opsatte periodens mest markante kritik af den nazistiske antisemitisme, stykket *Han sidder ved smeltediglen* fra 1938.

Man kan sige, at det gik op for Kaj Munk, at den moderne diktator ikke stillede sig tilfreds med at være Guds redskab, retfærdighedens beskytter og troens vogter, men derimod selv ville være Gud. Munk gik sine egne veje og nåede på sin måde til denne indsigt, at det nye diktatur ikke bare var autoritært, men totalitært. Det ville udstrække sin magt til himlen og rane Guds trone.

Det nye diktatur var ikke som den gamle enevælde, hvor kongen sad på Guds nåde, men derimod en ny politisk form, hvor Gud kun kunne indrømmes den plads, som føreren tillod ham. Dette er blevet kaldt politisk religion, det vil sige en religion hvor det politiske, altså staten, nationen eller en anden sekulær enhed, sakraliseres og gøres til gud i stedet for Gud. Derfor lå fascismen forstået som totalitarisme også fjernt fra en mere traditionel konservatisme, der vil bevare det bedste af det bestående og tæmme den risikable modernitet. Konservatismen betoner nemlig, at politisk handling er risikabelt og søger at sætte grænser for, hvad mennesket kan og bør gøre, mens

den ideologi, som gør en religion ud af det politiske, netop dyrker det politiskes principielle grænseløshed.

Per Stig Møller beskriver Munks udvikling som en fra heroisk realisme til kristen heroisme, og beskriver dette som fremhævelsen af taberen. Men dette giver netop kun mening, fordi Munk samtidig hævder Guds overhøjhed, og dermed underkender diktatoren. Fra at være et positivt udtryk for den handlende vilje, bliver diktatoren hos Munk ved 1930'ernes slutning en problematisk skikkelse, fordi han i lyset af kristendommen fremstår som den ulydelige. Når diktatoren handler frit og ubundet af morallove forbryder han sig mod Gud, og så er han netop i kraft af sin vilje blevet illegitim. Nazismens forfølgelse af jøderne var et eksempel på det illegitime diktatur.

Munk vender sig altså ikke blot som Per Stig Møller gør opmærksom på, mod den tragiske helt. For den tragiske helt, der sejrer på trods af sit nederlag, ligesom Kristus sejrer på korset, sejrer jo netop kun fordi der allerede er givet en orden, som intet menneske kan rokke ved. Den kristne martyr er martyr, fordi hans død bevidner denne orden, ikke fordi han dør. Den prægnante vending i opgøret med den politiske religion er således vendingen fra betoningen af det skabende menneske til det skabte menneske, fra den menneskelige vilje til Guds vilje og fra handlingens suverænitæt til det bånd, der altid allerede ligger på mennesket og begrænser dets handlefrihed. Munk kommer altså slet og ret til at betone en naturlig orden, og dermed bevæger han sig i opgøret med diktaturet og nazismen et

skridt væk fra en sin højstemte højreradikalisme til en mere alvorspræget, og i én forstand mere traditionel konservatisme, hvilket imidlertid ikke betød, at Munk dermed blev hverken moderat, pragmatisk eller realistisk, mens hans radikalitet vendte sig nu entydigt mod den nazistiske totalitarisme.

De ansvarlige, de moderate, pragmatiske og realistiske søgte flere gange at indskærpe Munk en mere tilbageholdende linje. En af gangene var det den konservative kirkeminister Vilhelm Fibiger, der havde søgt at kalde Munk til orden, hans svar var så klart, som det var afvisende:

”Hvad de aldrig forstår hr. minister

skønt hos dem selv et hjerte hvælv

at et menneske hellere mister

sit liv, end det mister sig selv.

og aldrig bliver Samson filister

før sprænger han templets hvælv

for fjenden at knuse minister

om han så skal knuse sig selv”

Og således blev det. Den fjerde januar kl. 19.30 blev han hentet. Han pakkede sine kufferter, omfavnede sin kone med ordene ”Stol på Gud”. De satte ham ind i en bil og kørte ham til Hørbylunde, trak ham ud, stillede ham op ad et træ. Sekunder efter var Kaj Munk død.